

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Povijest i pedagogija

Matija Koški

Ahemenidsko Perzijsko Carstvo i Srednja Azija: granice, odnosi, značaj

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2018.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Povijest i pedagogija

Matija Koški

Ahemenidsko Perzijsko Carstvo i Srednja Azija: granice, odnosi, značaj

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, stara povijest

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2018.

SADRŽAJ

Sažetak

1. Uvod.....	1
2. Izvori za povijest Srednje Azije	3
3. Srednja Azija	
3.1. Definiranje pojma Srednja Azija	7
3.2. Geografska obilježja područja Srednje Azije	9
3.3. Antička Srednja Azija.....	11
3.4. Stanovništvo antičke Srednje Azije.....	16
4. Kultura i život stanovnika Srednje Azije.....	20
4.1. Navodnjavanje.....	21
4.2. Trgovina.....	24
4.3. Običaji i svakodnevni život.....	28
5. Religija	33
6. Politička povijest antičke Srednje Azije	
6.1. Rani doticaji i širenje vlasti naroda iranske visoravni na područje Srednje Azije ..	36
6.2. Područje Srednje Azije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva.....	40
6.3. Ahemenidska uprava Srednje Azije.....	45
7. Uloga i značaj Srednje Azije unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva.....	50
8. Završno razdoblje i kraj vlasti Ahemenida.....	52
9. Zaključak.....	55
Literatura	57

SAŽETAK:

Područje Srednje Azije obuhvaća prostor omeđen Kaspijskim jezerom na zapadu, planinskim lancem Kopet Dagħ na jugu, planinskim lancima Hindu Kush, Pamir, T'ien Shan i Altai na istoku te velikim stepskim prostranstvima današnjeg Kazahstana na sjeveru. Ovako definirano, područje Srednje Azije uglavnom obuhvaća prostor današnjih država Kazahstana, Kirgistana, Tadžikistana, Uzbekistana i Turkmenistana. Unatoč centralnoj i veoma važnoj strateškoj lokaciji koje ovo područje ima u sklopu euroazijske stepe, ono je ostalo relativno periferno kada je u pitanju njezin opis i zabilježena povijest antičkih povjesničara. Tijekom 1. tisućljeća pr. Kr., na obalama velikih rijeka Amu Darya (Oxus) i Syr Darya (Iaxartes) javljaju se antičke pokrajine Bactria, Sogdia, Margiana i Chorasmia. Navedene pokrajine, zajedno s nomadskim plemenima koja su ih okruživala, bile su glavni akteri povijesnih događaja u razdoblju vladavine Ahemenida. Prostor Srednje Azije bio je poprište križanja mnogih kultura i naroda. Bez obzira na to, voda je uvijek bila u središtu jer je ona stanovnicima Srednje Azije bila izvor života. Sve je bilo podređeno vodi, pa stoga niti ne čudi da su umjetno navodnjavanje i briga o vodi bili opisani i u svetoj knjizi službene religije Ahemenidskog Perzijskog Carstva - Avesti. Točno vrijeme osvajanja područja Srednje Azije od strane Ahemenidskog Perzijskog Carstva nije nam poznato, no smatra se kako se to zasigurno moralo dogoditi u vrijeme vladavine Kira II. (između 540. i 530. god. pr. Kr.). Bez obzira kada se to dogodilo, činjenica je da je Srednja Azija od trenutka pada pod vlast Ahemenida postala ključan dio velikog carstva i kao takva odigrala je važnu ulogu, ne samo kao važan politički akter Ahemenidskog Perzijskog Carstva, već i kao veliki posrednik u prijenosu i gradnji cjelokupne kulture.

Ključne riječi: Srednja Azija, Ahemenidi, Perzija, navodnjavanje, zoroastrizam

1. Uvod

Istraživanje povijesti područja Srednje Azije iznimno je nezahvalan posao. S jedne strane, Srednja Azija definirana kao regija u središnjem dijelu Euroazije, očituje se svojom važnosti kao područje križanja brojnih političkih, ekonomskih i trgovačkih pravaca. S druge strane, isto to područje koje mnogi autori nazivaju područjem začetka svijeta s obzirom da ono pripada području iz kojega su se Indoeuropljani zaputili u osvajanje svijeta, prekriveno je velom tajne. Ovaj veo tajne prije svega se odnosi na šutnju povijesnih izvora, koji je još očitiji kada je u pitanju razdoblje 1. tisućljeća pr. Kr. Upravo zbog navedenog, posebnu pažnju treba posvetiti dostupnoj i korištenoj literaturi.

Povijesni razvoj područja Srednje Azije nemoguće je razumjeti bez korištenja različite vrste literature. Upravo zbog toga i u ovome radu se koristi mnoštvo literature koja pokriva različite aspekte ljudskog života. Većina autora korištena u ovome djelu priča o političkoj povijesti područja Srednje Azije. No, kako sva ova djela uglavnom za temelj uzimaju iste antičke autore i povijesne izvore, često se događa da se povijesne činjenice samo ponavljaju kod različitih autora. Upravo zbog toga, u ovome radu mogu se naći i djela koja se izravno ne dotiču političkih tema. Štoviše, djela poput *Central Asia and the Silk Road: Economic Rise and Decline over Several Millennia*, *Sogdian Traders: A History* ili *Water in Central Asia: Past, present, future* bave se raznim ekonomskim, kulturnim, građevinskim, i nadasve geografskim temama. Tek analizom literature koja se dotiče različitih aspekata ljudskog djelovanja, moguće je stvoriti cjelovitiju sliku povijesti Srednje Azije. Upravo zbog toga, temeljna literatura koja bi predstavljala kostur rada ne postoji, već se tijekom rada nastoji podjednako obratiti pažnju na razne autore kako bi se dala što jasnija slika područja Srednje Azije.

Prije svega, smatram veoma važnim za napomenuti kako se ovaj rad, unatoč njegovom naslovu, neće baviti karakteristikama i povijesnim razvojem Ahemenidskog Perzijskog Carstva, već će biti usmjeren isključivo na područje Srednje Azije. Naime, Ahemenidsko Perzijsko Carstvo u radu će se obrađivati uglavnom kroz njezin odnos prema području i narodima Srednje Azije, i to u razdoblju neposredno prije ili za vrijeme (6. - 4. st. pr. Kr.) njihove vlasti nad navedenim područjem.

Rad je podijeljen na ukupno sedam cjelina (poglavlja), a svaka cjelina sadrži potpoglavlja kojima se nastoji pobliže opisati svaki aspekt povijesti Srednje Azije tijekom 1. tisućljeća pr. Kr. S obzirom da i sam naslov rada glasi *Ahemenidsko Perzijsko Carstvo i Srednja Azija: granice, odnosi, značaj*, rad je koncipiran na način koji najbolje prati navedeni naslov.

Prvo poglavlje pod nazivom *Izvori za povijest Srednje Azije* detaljnije obrađuje temu literature, ukratko opisujući problem nedostatka povijesnih izvora vezanih uz Srednju Aziju.

Drugo poglavlje, naslovljeno *Srednja Azija*, kroz ukupno četiri potpoglavlja nastoji opisati što je to zapravo Srednja Azija, pritom odgovarajući na pitanje granica.

Treće poglavlje – *Kultura i život stanovnika Srednje Azije*, kroz ukupno tri potpoglavlja nastoji opisati temeljna obilježja cjelokupne kulture stanovnika Srednje Azije. S obzirom da zajedno s četvrtim poglavljem, naslovljenim *Religija*, nastoji dati opis odnosa stanovništva prema svojoj neposrednoj okolini, možemo ga uvrstiti u drugu cjelinu rada koja pokušava dati odgovor na pitanje odnosa. Drugi dio odnosa, onoga koji se bavi odnosom s drugim kulturama, a koji se tijekom razdoblja od 6. - 4. st. pr. Kr. opisuje kroz odnos s Ahemenidskim Perzijskim Carstvom, nalazi se u petom poglavlju – *Politička povijest antičke Srednje Azije*. Treće, četvrto i peto poglavlje zajedno čine drugu cjelinu koja nam odgovara na pitanje odnosa Srednje Azije.

Šesto i sedmo poglavlje rada, naslovljeni *Uloga i značaj Srednje Azije unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva* i *Završno razdoblje i kraj vlasti Ahemenida* služe kao svojevrsna sinteza i zaključak rada, a nastoje dati odgovor na pitanje značaja te zbog toga čine posljednju, treću cjelinu rada.

2. Izvori za povijest Srednje Azije

Nemoguće je započeti priču o povijesti Srednje Azije bez prvotnog osvrta na problem koji se javlja odmah prilikom pretraživanja dostupnih povijesnih izvora. Kao što je slučaj kod svakog povjesničara, pisani dokument predstavlja prvi i osnovni izvor informacija o pojedinim povijesnim temama. Pritom je najčešće riječ o pisanim izvorima nastalim u vremenskom razdoblju za koje se veže sama povijesna tema, odnosno događaj, pojam ili osoba koji se proučavaju.

Već prethodno napisana rečenica upućuje na već spomenuti problem – nedostatak pouzdanih pisanih izvora. No, ovdje valja napomenuti kako ipak nije riječ o potpunom nedostatku izvora, već o činjenici da postoji iznimno malen broj poznatih pisanih povijesnih izvora koji izravno govore o području Srednje Azije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Jedan od mogućih razloga ovoga iznosi Golden naglašavajući kako je nomadsko stanovništvo Srednje Azije (perz. *Saka*; grč. *Skiti*), unatoč činjenici da je predstavljalo veći dio stanovništva i glavnu poveznicu između dvaju velikih civilizacija – Kine i Bliskog Istoka, ostalo nepismeno sve do nekoliko stoljeća poslije Krista.¹ Kako navodi Frye, bilo bi logično u tome slučaju zaključiti kako bi podatke mogli potražiti u djelima drugih pisaca i naroda, prije svega Babilonaca i Kineza.² No, istina je da je većina naroda (uključujući prethodno navedene Babilonce i Kineze) područje Srednje Azije smatrala puko perifernim dijelom šireg antičkog svijeta u kojemu je Srednja Azija sa svojim beskrajnim i neprohodnim pustinjama i stepama predstavljala krajnju granicu svijeta.

Unatoč navedenom, ipak postoji nekoliko djela antičkih autora koja nam daju početni uvid u životne prilike Srednje Azije. Prije svega, ovdje valja izdvojiti Herodota i njegovo djelo *Povijesti* (grč. *Historiai*) te Behistunski natpis.³ Na temelju ova dva povijesna izvora moguće je izdvojiti dvije moguće kategorije pisanih izvora o području Srednje Azije: domaći (iranski) te strani (grčki, kineski i sl.).

Od iranskih izvora potrebno je izdvojiti, uz već spomenuti Behistunski natpis, i *Avestu* – zbirku zoroastrijskih svetih tekstova. Iako je navedena zbirka u osnovi samo sveti tekst koji ne sadrži veliki historiografski značaj, ona u određenim segmentima sadrži geografske nazive i opise Srednje Azije koji istovremeno mogu potvrditi informacije iz drugih izvora, te time uvelike pridonijeti stvaranju

¹Golden, Peter B., *Central Asia in World History*, Oxford University Press, New York, 2011, str. 22

²Frye, H. N., *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*, Markus Wiener Publishers, Princeton, 1998, str. 53

³Gershevitch, Ilya (ur.), *The Cambridge History of Iran, Volume 2 – The Median and Achaemenian Periods*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, str. 200-201

cjelovitije slike područja Srednje Azije u prvom tisućljeću pr. Kr.⁴ Behistunski natpis s druge strane, predstavlja prvi i vjerojatno najznačajniji izvor informacija za područje Srednje Azije tijekom prvog tisućljeća pr. Kr.

Različita perzijska plemena su pričala različitim varijacijama staroiranskog jezika, što je utjecalo na relativno kasni razvoj vlastitog, ali i zajedničkog službenog pisma.⁵ Upravo zbog toga, prvi natpisi nastali su tek nakon što je Ahemenidsko Perzijsko Carstvo steklo kontrolu nad okolnim područjima, što je vjerojatno bio izravan razlog ne toliko velikom i znatnom broju iranskih izvora o područjima pod vlasti dinastije Ahemenida. Upravo u ovome kontekstu važno je za naglasiti i vrijeme nastanka Behistunskog natpisa. Naime, Behistunski natpis nastao je tek oko 520. godine i, iako predstavlja jedan od prvih i vjerojatno najznačajnijih vlastitih povijesnih izvora o povijesti ranog Ahemenidskog Carstva, zapravo daje samo malo podataka o tadašnjem stanju Carstva. Uostalom, Behistunski natpis ne može se u potpunosti uzeti kao pouzdan povijesni izvor rane povijesti Carstva, već se na njega od samog početka mora gledati pod povećalom zbog činjenice da je njegova namjena prije svega bila uzdizanje i pohvala vlastitoj sposobnosti vladara Darija I. Stoga, od početka je očito pitanje njegove povijesne istinitosti.⁶ Bez obzira na navedeno, postoji nekoliko teorija o vremenu nastanka staroperzijskog (aramejskog) pisma⁷, no bez obzira na istinitost pojedinih teorija, staroperzijsko pismo zasigurno je nastalo između razdoblja vladavine Kira II. Velikog (559-530/529) i vladavine Darija I. Velikog (522-486). Štoviše, već nakon smrti Kserksa I. 465. god. pr. Kr. vidljiv je ponovni pad u uporabi staroperzijskog pisma, čime ponovno počinje razdoblje smanjenja broja iranskih povijesnih izvora o područjima cjelokupnog Ahemenidskog Perzijskog Carstva, pa time i same Srednje Azije.⁸ Bilo kako bilo, uvođenjem aramejskog kao službenog jezika, Ahemenidi su omogućili brže širenje pismenosti u sve dijelove carstva. Upravo u vrijeme Ahemenida, opis prostora Srednje Azije po prvi puta u povijesti ulazi sve jasnije u djela antičkih autora.

Od 5. st. pr. Kr. vidljiv je sve jasniji nedostatak iranskih autora te se pisanjem o područjima Ahemenidskog Perzijskog Carstva sve izričitiije počinju baviti isključivo strani narodi, prije svega Grci.⁹ Pa tako Grk Herodot (484-425), svojim djelom *Povijesti*, daje jedan od najširih opisa povijesti Ahemenidskog Perzijskog Carstva, čime iznosi i prve jasnije podatke o povijesti područja Srednje Azije. Naravno, Herodot je uvelike bio pod utjecajem tadašnje politike, pa su njegovi opisi znatno

⁴Boardman, John; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M. (ur.), *The Cambridge Ancient History, Volume IV – Persia, Greece and the Western Mediterranean 525-479 B.C.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, str. 168-169

⁵Harmatta, Janos (ur.), *History of Civilizations of Central Asia, Volume II – The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, Unesco Publishing, Paris, 1994, str. 48

⁶Gershevitch, I., Isto, str. 200

⁷Harmatta, J., Isto, str. 48-49

⁸Harmatta, J., Isto, str. 50

⁹Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald, M., *The Cambridge Ancient History, Volume VI – The Fourth Century B.C.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, str. 45

prošiveni predrasudama i često neprovjerenim informacijama koje on samo prenosi. No bez obzira na sve to, Herodotovo djelo predstavljalo je temeljno polazište za proučavanje povijesti Srednje Azije tijekom prvog tisućljeća pr. Kr. Situacija se niti danas nije previše promijenila jer se citati iz Herodotove *Povijesti* često mogu pronaći i u djelima citiranim u ovome radu, što samo ukazuje na veliku važnost Herodotova djela i kod suvremenih autora. Nakon Herodota i početka razvoja povijesne znanosti, postupno se počinje javljati sve veći broj pisanih izvora.

Dakle, kada je u pitanju literatura antičkih autora, očigledan je uzak antički vidik susjednih civilizacija koji nije dosezao granice područja Srednje Azije. S obzirom na to, povjesničari su od 19. stoljeća sve češće svoje analize pisanih izvora nadopunjavali arheološkim opisima i zaključcima. Upravo na ovakav način, tijekom posljednja dva stoljeća, pojavljuje se i drugi značajni izvor informacija – arheologija. Potpomognuti arheologijom, povjesničari su svojim prvotnim i često apstraktnim pismenim opisima, postepeno dodavali konkretne analize materijalne kulture te tako dobili potpuniju sliku Srednje Azije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Razlog prihvaćanja analize materijalne kulture je i činjenica da je veliko područje Srednje Azije bogato brojnim arheološkim nalazištima.¹⁰ Razvoj arheologije, koji je svoj nagli razvoj započeo još za vrijeme ranog sovjetskog razdoblja od strane ruskih i lokalnih turskih arheologa¹¹, omogućio je upoznavanje sa životom i kulturom ljudi različitih povijesnih vremena. Za antičku povijest, najvažniji su ruski, turski (uzbekistanski, turkmenistanski, kazahstanski, kirgistanški, tađikistanski) i kineski arheolozi.¹² Zahvaljujući njihovim napornim radom u često veoma teškim uvjetima, svaka nova godina donosi sve boljeg poznavanje povijesti područja Srednje Azije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Upravo analizom različitih arheoloških nalaza, moguće je zaobići još jedan problem koji se često javlja u povijesti, a kojega izdvaja i Frye. Navedeni problem se često spominje kao problem odnosa između centra i periferije, a označava ustaljeni afinitet povjesničara za proučavanje povijesti isključivo većih i glavnih gradova, ili za povijest samo nadređene elite¹³, čime se u potpunosti zapostavlja povijest većine stanovništva (tzv. malih ljudi koji žive izvan zidina malog broja gradova). Naime, Srednja Azija, koja je već sama po sebi smatrana periferijom ne samo Ahemenidskog Perzijskog Carstva, već i antičkog svijeta, ovim razmišljanjem ne gubi samo na značaju kada je u pitanju njezin spomen u literaturi, već se time onemogućuje i bolje poznavanje povijesti područja zbog činjenice da je upravo glavni akter povijesti ovoga područja bio nepismeni seljak ili ratnik koji nije ostavio nekakav pisani trag o sebi i svojem narodu, već je jedina stvar koji je ostavio nekakav materijalni trag upisan u njegovu neposrednu okolinu.

¹⁰Bregel, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, Boston, 2003, str. 4

¹¹Bregel, Y., Isto, str. 4

¹²Bregel, Y., Isto, str. 4

¹³Frye, H. N., Isto, str. 46-47

Kako bi se uklonio navedeni problem, autor naglašava važnost i nužnost korištenja raznolikih izvora informacija, i to ne samo pisanih povijesnih izvora potpomognutim arheološkim analizama, već i korištenjem različite literature koja se bavi različitim granama ljudske djelatnosti. Upravo korelacijama između geografije, sociologije, lingvistike, etnografije i brojnih drugih grana, ne samo u povijesti već i sadašnjosti, povjesničari će biti u mogućnosti zaobići problem nedostatka izravnih pisanih izvora i nadomjestiti ih kako bi dobili jasniju i kvalitetniju sliku povijesti područja Srednje Azije.¹⁴

Geografija i povijest nedjeljive su jedna od druge, i upravo zbog toga geografija vjerojatno predstavlja jedno od najboljih polazišta povijesti svakog područja, a posebno povijesti područja Srednje Azije tijekom prvog tisućljeća pr. Kr. Upravo zbog toga, za povijest Srednje Azije u vrijeme Ahemenida valjalo bi početi i sa opisom njezinih geografskih karakteristika.

No, prije opisa geografskih karakteristika područja Srednje Azije, potrebno je odgovoriti na pitanje što uopće predstavlja pojam Srednja Azija.

¹⁴Frye, H. N., Isto, str. 6

3. Srednja Azija

3.1. Definiranje pojma Srednja Azija

Pojam Srednja Azija često se na prvi pogled čini veoma očigledan i jednostavan, no upravo ovako očiti i jednostavni pojmovi najčešće u sebi sadrže mnoštvo sličnih (ali ne i istoznačnih) definicija koje se mogu uzimati u jednoj ili nekoliko, ali ne i u svim situacijama. Mogućnost različite interpretacije jednog pojma ne predstavlja snagu već problem, prije svega prilikom korištenja različite literature. Upravo s ovakvim problemom definiranja pojma Srednje Azije započinje i Brill. Naime, Brill svoje djelo *An Historical Atlas of Central Asia* započinje iznošenjem tvrdnje kako bi se prilikom definiranja ovoga pojma trebalo pristupiti pojmu Srednje Azije kao zasebnoj kulturnoj i povijesnoj jedinici u određenom razdoblju, te pri tome imati na umu kako je ista izmjenjivala svoj karakter, pa time i same definicije.

Ideja Srednje Azije kao zasebnog područja počinje se javljati od sredine 19. stoljeća u Njemačkoj historiografiji. Prva osoba koja je upotrijebila pojam Srednja Azija bio je Njemački geograf Alexander von Humboldt. Od tada se pojam Srednja Azija sve češće nalazi u djelima različitih historioografa. Jedan od njih bio je Ferdinand von Richthofen, također Nijemac, koji je u drugoj polovici 19. stoljeća definirao Srednju Aziju kao veliko međukontinentalno područje bez izlaza na more.¹⁵ Upravo ova karakteristika cjelokupnog područja Srednje Azije utjecat će na sve buduće definicije i klasifikacije. Opisana ideja von Humboldta i von Richthofena opisivala je veliki prostor između Kaspijskog jezera na zapadu, Kazahstanskih stepa na sjeveru, Hindu Kush, Pamir i Altai planinskih lanaca na istoku te iranske visoravni na jugu. Štoviše, u nekim slučajevima, ista definicija Srednje Azije prelazila je i planinske lance na istoku te obuhvaćala i područje današnje provincije Xinjiang u Kini.

No, osim ovih definicija koje za temelj uzimaju geografske karakteristike, postoji i mogućnost definiranja pojma Srednje Azije kroz političko-kulturnu prizmu.¹⁶ Ovako shvaćen, pojam Srednje Azije nastao je tek u 20. stoljeću i označava područje koje je tijekom sovjetske prevlasti obuhvaćalo tzv. *pet -stanova*: Kazahstana, Kirgistana, Tadžikistana, Uzbekistana i Turkmenistana. S obzirom da je od vremena srednjeg vijeka na ovome području najveći dio stanovništva bio turskog podrijetla, često se kao istoznačnica pojmu Srednja Azija koristi i naziv Turkestan.¹⁷ Na temelju naziva

¹⁵Barisitz, Stephan, *Central Asia and the Silk Road: Economic Rise and Decline over Several Millennia*, Springer, Vienna, 2017, str. 2

¹⁶Barisitz, S., Isto, str. 3

¹⁷Abazov, Rafis, *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*, Palgrave Mcmillan, New York, 2008, str. 4

Turkestan, često se u literaturi može pronaći i podjela područja Srednje Azije na Zapadni Turkestan koji bi odgovarao području tzv. zapadne Srednje Azije – području između Kaspijskog jezera i planinskih lanaca Tadžikistana i Kirgistana; te Istočni Turkestan koji bi odgovarao području istočne Srednje Azije – prostor današnje provincije Xinjiang u Kini.¹⁸ Još jedan naziv koji se može pronaći u literaturi je Središnja Euroazija.¹⁹ Naziv Središnja Euroazija proizlazi iz činjenice da se, ako na Europu i Aziju gledamo kao na neprekinutu cjelinu, upravo područje Srednje Azije (tj. Središnje Euroazije) predstavlja njihov središnji dio, odnosno njihovu poveznicu. S ovim nazivom se slažu i Dukhovny i Schutter, navodeći kako upravo područje Srednje Azije spaja krajnji istok Europe sa zapadnim dijelom Azije, čineći pritom upravo njihov središnji prostor.²⁰

U prilog ovoj heterogenosti definicija ide i činjenica kako ne postoji adekvatna literatura koja bi sadržavala starije povijesne zemljovide proučavanog područja. Jedini zemljovidi koji prikazuju područje Srednje Azije nastali su tijekom 20. stoljeća, a i sami se uglavnom odnose na samo djelić cjelokupnog područja Srednje Azije, i to u određenom vremenskom razdoblju (najčešće samo kratkotrajno razdoblje novije povijesti).²¹

Dakle, očito je kako se u literaturi može pronaći nekolicina definicija i mnoštvo sinonima koji se koriste za naziv područja u središtu ovoga rada. No, bez obzira kako je pojam Srednja Azija definiran, činjenica je da se svaka definicija više ili manje odnosi na područje između Urala i Kaspijskog jezera na zapadu, Kazahstanskih stepa na sjeveru, visokih planinskih lanaca Altai, Pamir i Hindu Kush na istoku te planinskog lanca Kopet Dagħ na jugu, odnosno područje današnjih država Kazahstana, Kirgistana, Tadžikistana, Uzbekistana i Turkmenistana. Opisano područje, na kongresu bivših srednjoazijskih sovjetskih republika 1991. godine u Tashkentu, priznato je kao zasebna geografska regija pod službenim nazivom Srednja Azija.²²

Upravo ovaj naziv i definicija biti će korišteni i u ovome radu jer ovako opisan, pojam Srednje Azije najbolje obuhvaća područje koje je u razdoblju od 6. pa sve do kraja 4. st. pr. Kr. bilo u značajnim kontaktima i odnosima s Ahemenidskim Perzijskim Carstvom.

Sada, kada je otprilike dan okvir područja Srednje Azije, valjalo bi se поближе posvetiti njegovoj posebnosti s obzirom na geografske karakteristike.

¹⁸Barisitz, S., Isto, str. 3

¹⁹Barisitz, S., Isto, str. 3

²⁰Dukhovny, Viktor A., de Schutter, Joop L.G., *Water in Central Asia: Past, present, future*, Taylor & Francis Group, London, 2011, str. 11

²¹Bregel, Y., Isto

²²Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 11

3.2 Geografska obilježja područja Srednje Azije

Prvo i temeljno polazište svakog geografskog opisa Srednje Azije zasigurno mora biti činjenica da se na cijelom njezinom području (izuzev planinskog dijela) prostire suha kontinentalna i pustinjska klima. Upravo naglašena karakteristika, navodi Barisitz, daje posebnost ovome području čineći je pritom specifičnom kako za floru, tako i za faunu. S obzirom da je područje Srednje Azije zaštićeno od vjetrova (putem planinskih lanaca na istoku i jugu) te zbog nedostatka većih vodenih tijela, vlaga je veoma niska, a to za posljedicu ima razvoj rijetke i relativno niske vegetacije.²³ U ovakvim uvjetima gdje su ljeta veoma vruća, a zime veoma hladne, ljudi su se od samih početaka morali priviknuti na suživot s ovako teškim uvjetima. S obzirom na navedeno, Barisitz ističe Stadelbauerovu podjelu područja Srednje Azije na ukupno četiri manje regije ili dijela: 1. stepski dio; 2. pustinjski dio; 3. dio u kojemu prevladavaju oaze, a koji se međusobno preklapaju; te 4. planinski dio.²⁴ Stepki predio sjeverne Srednje Azije karakteriziraju nepregledni travnjaci niskog raslinja u kojemu su glavnu riječ sve od brončanog doba imala nomadska plemena. Pustinjski predio prema jugu (sve do Kopet Dagma i područja današnjeg sjevernog Irana) obuhvaća pustinja. Rijeke oko kojih se prostiru poljoprivredna zemljišta i oaze sijeku pustinjski dio na nekoliko manjih pustinja između kojih nastaju manje oaze. Od spomenutih pustinja, najznačajnije su Kara Kum - između planinskog lanca Kopet Dagh i rijeke Amu Darya (Oxus) te Kyzyl Kum - između rijeka Amu Darya (Oxus) i Syr Darya (Iaxartes).²⁵ Već je rečeno kako su područja uz rijeke bila pogodna za razvoj poljoprivrede, pa je stoga važno naglasiti kako su upravo ova područja postala centri razvitka prvotnih sela i gradova. Osim rijeke Oxus i Iaxartes, postojao je niz manjih rijeka koje su se ulijevale u njih ili su nestajale u tlo pustinja diljem Srednje Azije. Upravo uz tokove rijeka kao što su Amu ili Syr Darya, Zeravshan, Murghab ili Talas cvjetala su prva sela i gradovi koji u 1. tisućljeću pr. Kr. započinju svoj razvoj kao veliki centri kulture, ne samo Srednje Azije već i cjelokupnog antičkog svijeta.

Naime, iz svega ovoga vidljivo je kako je voda, kao što je slučaj bio u drevnoj Mezopotamiji ili Egiptu, i na području Srednje Azije predstavljala izvor života. No, za razliku od relativno stabilnih tokova rijeka Eufrat, Tigris ili Nil, čak su i najveće rijeke Srednje Azije s vremena na vrijeme pod utjecajem teških uvjeta mijenjale svoje tokove. Kao primjer možemo spomenuti rijeku Oxus (danas Amu Darya) koja je nekoliko puta tokom nama poznate povijesti promijenila svoj tok, čime nam samo dodatno otežava mogućnost novih saznanja o području srednje Azije tijekom 1. tisućljeća pr. Kr. No, ono što zasigurno znamo je da je u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva vodostaj rijeka

²³Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 165

²⁴Barisitz, S., Isto, str. 6

²⁵Barisitz, S., Isto, str. 8

uglavnom bio puno viši, što nas navodi na mišljenje kako je tijekom 1. tisućljeća pr. Kr. područje uz tokove rijeka bilo relativno gusto naseljeno.

Izvore mnogobrojnih rijeka nalazimo u posljednjem dijelu Stadelbauerove kategorizacije – planinskom predjelu. Planinski lanci koji tvore prirodne granice Srednje Azije prema istoku i jugu Barisitz opisuje kao prirodne vodotornje.²⁶ Naime, planine i planinski ledenjaci visokih planina Hindu Kusha, T'ien Shana i Pamira izvor su većine rijeka Srednje Azije, a glavne poljoprivredne centre pronalazimo uglavnom u njihovom podnožju ili uz tokove već spomenutih rijeka. Stoga ne čudi niti činjenica da su u drevnim vremenima T'ien Shan nazivali bijelim planinama (aludirajući na cjelogodišnji snježni pokrov).²⁷ Osim izvora rijeka, u planinskim predjelima nalazimo nebrojene pašnjake i rudna bogatstva koja su potaknula razvoj trgovine, a time i međusobne komunikacije između različitih susjednih plemena i naroda.²⁸ Zahvaljujući međusobnoj komunikaciji i suradnji, unatoč teškim životnim uvjetima, ljudi su ubrzo počeli koristiti sustav navodnjavanja čime je započet razvoj šire mreže umjetnih kanala koji su ubrzo od neiskoristivog pustinjskog tla načinili zemlju pogodnu za uzgoj biljaka. Zahvaljujući ljudskom naporu, uz prirodne u literaturi možemo pronaći i niz umjetnih oaza koje su prije više od dvije tisuće godina pružale sigurna utočišta usred pustinja. Neke od oaza koje su procvale tijekom 1. tisuć pr. Kr. su: Ashkhabad sjeverno od Kopet Dagma, Tedzhen i Merv na delti rijeka Murghab i Harirud, Bukhara, Termez i Balkh na gornjem toku rijeke Amu Darya, Samarkand, Bukhara i Karshi na delti rijeka Zeravshan i Kashka Daria, Ferghana koja se nalazi na gornjem toku rijeke Syr Darya, Shash na srednjem toku rijeke Syr Daria i mnoštvo drugih.²⁹ Razlog velikog broja umjetnih oaza može se objasniti činjenicom da su ravnice oko rijeka bogate plodnim (žutim) lesnim tлом koje samo po sebi nije iskoristivo, no uz pomoć navodnjavanja ono postaje iznimno plodno za uzgoj brojnih biljnih vrsta.³⁰ Osim navedenih, posebnu pažnju treba obratiti na donji tok i deltu rijeke Amu Darya. Naime, okruženo sa svih strana neprohodnom pustinjom, stanovništvo ovoga područja (koje se u literaturi često može pronaći pod nazivom Chorasmla, Khorezm ili Khwarezm) tijekom 1. tisućljeća razvilo je veoma široku mrežu umjetnih kanala što sugerira ubrzan razvoj ovoga područje neposredno prije, ili u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva.³¹ Štoviše, neki povjesničari smatraju kako je veliki prostor pustinja Kara Kum i Kyzyl Kum tijekom 1. tisuć pr. Kr. bio poljoprivredno iskoristiv (za razliku od danas) zahvaljujući pogodnijim vremenskim uvjetima i ljudskom djelovanju.³²

²⁶Barisitz, S., Isto, str. 8

²⁷Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 12-13

²⁸Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 168

²⁹Barisitz, S., Isto, str. 8

³⁰Bregel, Y., Isto, str. 2

³¹Barisitz, S., Isto, str. 9

³²Abazov, R., Isto, str. 2

Zbog svega navedenog, očito je da kulturna heterogenost i raspodjela stanovništva variraju tijekom različitih povijesnih razdoblja. Ako navedeno pridodamo već naglašenom problemu nedostatka literature o ranoj povijesti područja Srednje Azije, vidljivo je koliko nam je zapravo ovo područje, unatoč svojoj posebnosti i važnosti, zapravo još uvijek nepoznato. U prilog važnosti područja Srednje Azije ide i razmišljanje N. Vavilona koji smatra kako je upravo navedeno područje bilo jedno od prvih područja na svijetu u kojemu je započeo uzgoj žitarica.³³ Štoviše, nastavlja Brill, smatra se da čak 15% kultiviranih biljaka ima porijeklo sa ovoga područja. Uz voća poput jabuka ili crvenolisnih šljiva, na području Srednje Azije moguće je naći i porijeklo različitih orašastih plodova poput badema.³⁴

Bez obzira na sve to, na temelju mukotrpnog rada arheologa i povjesničara, danas nam je poznato kako se od prve polovice 1. tisućljeća pr. Kr. postupno počinje javljati nekoliko jasnih pokrajina Srednje Azije. O tome kako su se nazivale, koje područje su obuhvaćale i koje su bile njihove osnovne karakteristike, opisano je u sljedećem poglavlju – Antička Srednja Azija.

3.3. Antička Srednja Azija

Kako navodi Brill, tradicionalnom granicom Irana i Srednje Azije smatrana je rijeka Oxus (Amu Darya), no stvarna politička granica uvelike je pomaknuta prema jugu sve do planinskog lanca Kopet Dagma prilikom doseljenja velikog broja Turaka Oguza od 7. st. poslije Krista.³⁵ Upravo zbog toga, ali i zbog činjenice da se definicija područja Srednje Azije korištena u ovome radu odnosi na područje bivših sovjetskih srednjoazijskih republika, ista granica će biti preuzeta i u ovome radu.

Prije opisa antičkih pokrajina Srednje Azije, trebalo bi napomenuti kako su, uz već navedene izmjene riječnih tokova, veliku ulogu u lošem poznavanju rane povijesti ovoga područja imali i različiti vremenski uvjeti. Jedan od značajnijih utjecaja, navode Dukhovny i Schutter, imali su jaki pustinjski vjetrovi. Tijekom godina, desetljeća i stoljeća, vjetrovi su podizali velike količine pijeska i prašine koje su postepeno prekrile plodno tlo u blizini voda te onemogućile daljnju obradu tla.³⁶ Zbog toga, ljudi su često bili primorani napustiti zemljišta koja su njihovi preci generacijama unazad obrađivali. Ne samo to, već je ovaj nanos pijeska i prašine prekrivao i bacao u zaborav cijela naselja i utvrde te time dodatno onemogućio bolje poznavanje ovoga područja. Pa tako, nastavlja Dukhovny i Schutter, čak 75% područja današnje Srednje Azije prekriva pustinja.³⁷ S obzirom na to, možemo reći da nam je samo djelić drevne Srednje Azije uistinu ostavljen za istraživanje.

³³Bregel, Y., Isto, str. 13

³⁴Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 13

³⁵Bregel, Y., Isto

³⁶Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 12

³⁷Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 12

Već je rečeno kako su područja oko rijeka bila poprišta podizanja prvotnih naselja i utvrda Srednje Azije, no ono što također valja naglasiti je kako ne postoji nikakav trag naselja starijeg od 1000 god. pr. Kr. Razlog tome daje Frye navodeći kako ljudi prije usavršavanja kovanja željeza (tek oko sredine 1. tisućljeća pr. Kr.) jednostavni nisu imali tehnologiju navodnjavanja koja bi im omogućila odmaknuti se neposredno od obala ili delta većih rijeka.³⁸ Prvi i vjerojatno najvrijedniji spomen područja Srednje Azije (ako izuzmemo Behistunski natpis) dolazi nam od grčkih autora. Herodot uglavnom daje veoma dobar opis ovoga područja, poglavito ako uzmemo u obzir da je on prvi autor koji nešto uopće piše o ranoj povijesti Srednje Azije.³⁹

Planine Pamir ili *krov svijeta* kako ga nazivaju mnogi autori, predstavljaju dobru polazišnu točku prilikom opisa antičke Srednje Azije.⁴⁰ Razlog tome je razmišljanje kako su ljudi postupno, prilikom prelaska na sjedilački način života, naseljavali obale duž većih rijeka. Dakle, kada je u pitanju povijest Srednje Azije može se bez puno razmišljanja reći kako geografija više od svega može odgovoriti na pitanje kako izgleda antička Srednja Azija. Upravo se na ovakav način pristupa i opisu antičke Srednje Azije u ovome radu.

Prva na redu je pokrajina pod nazivom Bactria čije se ime u povijesti po prvi puta pojavljuje na Behistunskom natpisu iz 6. st. pr. Kr. kao jedna od satrapija Ahemenidskog Perzijskog Carstva.⁴¹ Bactria se pruža između planinskih lanaca Hindu Kush na jugu i jugoistoku te Hissar na sjeveru. Ovako okružena visokim planinama, Bactria je sa svojim plodnim tlom u blizini niza rijeka bila pogodna za rani razvoj poljoprivrede, te je vjerojatno već od početka 1. tisuć. pr. Kr. privlačila brojna okolna planinska plemena.⁴² Osim toga, kako nastavlja Frye, okolna brda pružala su ne samo sigurno utočište u slučaju napada, već i prostor za ispašu stoke što je u ono vrijeme najvjerojatnije bila i najveća grana privrede stanovništva. Nikonorov naglašava kako je moguće da se, ovako rasprostranjena između planina, Bactria može podijeliti na dva dijela. Prvi dio obuhvaća prostor današnjeg sjevernog Afganistana i on predstavlja tzv. *južnu Bactriju*, dok drugi dio koji obuhvaća prostor sjeverno od Amu Darye predstavlja tzv. *sjevernu Bactriju*.⁴³ Bez obzira na to, Bactria je djelovala, barem na političkoj razini u vrijeme Ahemenidskog Carstva, kao složna cjelina. Granice Bactrije na zapadu nisu nam poznate jer se od glavnog grada Bactrije – grada Bactra, pa sve do oaze Merv pruža pustinja koja danas nosi tursko ime Kara Kum. Ono što je poznato je kako je mnoštvo manjih rijeka na prostoru Bactrije pružalo dovoljno vode za opskrbu velikog broja stanovnika.

³⁸Frye, H. N., Isto, str. 15

³⁹Gershevitch, I., Isto, str. 291

⁴⁰Frye, H. N., Isto, str. 15

⁴¹Skrine, F. H., Ross, E. D., *The Heart of Asia: A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times*, str. 3-4

⁴²Frye, H. N., Isto, str. 17

⁴³Nikonorov, Valerii P, *The Armies of Bactria 700 BC - 450 AD*, Montvert Publications, Stockport, 1997, str. 4

Upravo ovo je bio uzrok velikog broja većih i manjih oaza duž područja Bactrije (od istoka prema zapadu).⁴⁴ O ovome nam govori i činjenica da su Grci područje Bactrije nazivali *zemljom tisuću gradova*.⁴⁵

Sjeverno od Bactrije, iznad planinskog lanca Hissar pružaju se doline rijeka Kashka Darya (južno) i Zeravshan (sjeverno).⁴⁶ Sjeverne granice ovog područja koji nosi naziv Sogdia nisu nam poznate jer se na sjeveru pruža nepregledna stepa koju su naseljavala brojna nomadska plemena. Jedno od središta Sogdije zasigurno je bila Bukhara, oaza smještena uzduž rijeke Zeravshan. Naime, iako niti Zeravshan niti Kashka Darya ne dostižu do Amu Darye (prelaze u podzemnu vodu već u pustinji), najveći dio njihovih donjih tokova čini plodno močvarno tlo. Ovo močvarno tlo zahtijevalo je puno posla prije njegove uporabe, što također upućuje na razmišljanje da je zasigurno postojao nekakav oblik političke organizacije tadašnjeg stanovništva. Uz Bukharu, središte Sogdije nalazilo se i u gradu Marakandi koji je zahvaljujući svojoj lokaciji bio središte trgovine. Krajnji istok Sogdije, koji se pružao uskim koridorom između Turkestarskog gorja na jugu i planinskog lanca T'ien Shan na sjeveru prema istočnom Turkestanu naziva se Ferganska dolina.⁴⁷ Ferganska dolina, poznata kasnije kao ishodište famoznih sogdijskih trgovaca bila je jedno od početnih točaka na putovanju prema istočnoj Središnjoj Aziji i Kini.⁴⁸ Na zapadu, Sogdia se pružala sve do grada Chacha ili Shasha (današnji Tashkent) koji je bio okružen pašnjacima te tako postao granica između sjedilačkog stanovništva Srednje Azije te sjevernog nomadskog stanovništva euroazijske stepe. Upravo na rubnim područjima kao što je grad Chacha sjedilačko stanovništvo vjerojatno je bilo u stalnim kontaktima s nomadima, što je i samo vidljivo u pronađenim ostacima predmeta u skitskim kurganima.⁴⁹ Naime, nastavlja de la Vaissiere, upravo je Sogdiana kao rubno područje zbog svega navedenoga bila poprište ratovanja između Ahemenidskog Perzijskog Carstva i nomadskih plemena Skita.

Bactria i Sogdia se nalaze u podnožju padina, te kao takve vjerojatno su predstavljale prva područja stalne naseljenosti u Srednjoj Aziji. Područja koja slijede, nalaze se nešto dalje od planina, te se zbog toga smatra kako je njihovo naseljavanje i osnivanje naselja uslijedilo tek nakon što se prvi val stanovništva već nastanio u Bactriji i Sogdiji.⁵⁰ Osim toga, često se u literaturi koja citira antičke autore može pronaći i naziv *Transoxiana* i, iako se ona neće koristiti u ovome radu, treba naglasiti

⁴⁴Farr, Edward, *The Persians: History*, Robert Carter & brothers, New York, 1850, str. 23

⁴⁵Frye, H. N., Isto, str. 23

⁴⁶Frye, H. N., Isto, str. 17

⁴⁷Frye, H. N., Isto, str. 24

⁴⁸de la Vaissiere, Etienne, *Sogdian Traders: A History*, Brill, Boston, 2005, str. 16

⁴⁹de la Vaissiere, E., Isto, str. 16-17

⁵⁰Frye, H. N., Isto, str. 18

kako ona označava područje koje je prilikom ahenidske uprave pripadalo Sogdiji, a nalazi se sjeverno od gornjeg i srednjeg toka rijeke Amu Darya i Syr Darya.⁵¹ Naziv *Transoxiana* koristi se kao naziv za veći dio područja izvan granica poznatog svijeta, upravo zbog toga što antički autori nisu sa sigurnosti znali što i tko se nalazi na ovome području.

Zapadno od područja Bactrije pružala se srednjoazijska pustinja sve do velike prirodne oaze koja se u vrijeme 1. tisuć. pr. Kr. nazivala Merv. Kao proizvod delte rijeka Tejend i Murghab, Merv je zbog svoje blizine iranske visoravni te Hindu Kusha, uz Bactriju, vjerojatno bio mjesto ranog naseljavanja. U prilog tome idu i različiti arheološki nalazi koji ukazuju na ranu i veoma razvijenu poljoprivredu, ali i trgovinu.⁵² Sljedećih nekoliko stotina kilometara istočno od oaze Merv (duž cijelog planinskog lanca Kopet Dagh) prostire se teško prohodna pustinja sve do Kaspijskog jezera na zapadu. Ovo područje koje uključuje i oazu Merv, nazivano je Margiana (ponekad i Dahistan), a bilo je poprište miješanja različitih kultura i naroda te je veoma teško zaključiti išta više nego okvirne granice koje su, kako navodi Frye, nominalno pripadale pod vrhovništvo Parta čije je sjedište bilo u gradu Nisa, smještenom nedaleko današnjeg Ashkabada.⁵³ Činjenica je da je žila kucavica bila rijeka Murghab koja je bila relativno široka i time omogućila navodnjavanje šireg prostora okolne pustinje – Rawlinson navodi kako je drevni Murghab bio u mogućnosti snabdijevati područje udaljeno čak i do 40 kilometara od samog toka rijeke.⁵⁴ Ovakvo navodnjavanje donijelo je uzgoj mnogobrojnih kultura od kojih se najviše ističe vinova loza po čemu je Margiana bila poznata u drevnim vremenima. Unatoč ovome, Margiana se često zbog svoje usmjerenosti ka poljoprivredi i trgovini spominje više kao sastavni dio Bactrije, ili još češće kao dio Parthie.⁵⁵

Posljednje imenom poznato područje drevne Srednje Azije prostiralo se neposredno ispod Aralskog jezera. Khorezm/Khwarezm/Chorasmiya je kao područje bilo od svojih susjeda dobro izolirano: sa svoje južne i istočne strane nalaze se pustinje Kara Kum i Kyzyl Kum, dok sa zapadne strane visoravan Ustiurt sa svojim neplodnim i teško prohodnim tлом i stijenama zatvara i štiti Chorasmiyu sa svih strana.⁵⁶ Nažalost, djelovanjem ljudi tijekom 20. st., Aralsko jezero koje se nalazi kao sjeverna granica Chorasmiye izgubilo je većinu svoga područja koje je imalo u vrijeme Ahenidskog Perzijskog Carstva i time dodatno narušilo mogućnost boljeg poznavanja ovoga područja.⁵⁷ Bez obzira na to, autori poput Rawlinsona uvjereni su kako su uvjeti u ovome dijelu Srednje Azije i u

⁵¹Bregel, Y., Isto

⁵²Bregel, Y., Isto, str. 20

⁵³Bregel, Y., Isto, str. 20

⁵⁴Rawlinson, Hugh George, *The Sixth Great Oriental Monarchy or the Geography, History, & Antiquities of Parthia*, Longmans, Green, and Co., London, 1873, str. 10

⁵⁵Rawlinson, H. G., Isto (3), str. 10

⁵⁶Khozhanizyazov, Gairatdin, *The military architecture of ancient Chorasmiya (6th century B.C. - 4th century A.D.)*, de Boccard, 2005, str. 11

⁵⁷Frye, H. N., Isto, str. 24

vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva bili veoma teški, te područje nije moglo othranjivati stabilnu populaciju. Štoviše, Rawlinson navodi kako su vjerojatno antički stanovnici ovoga područja uvijek bili nomadi.⁵⁸ Slično možemo izvući i kod Khozhaniyazova koji navodi kako je vjerojatno bilo potrebno puno napora kako bi se omogućio život većeg broja ljudi na ovome prostoru.⁵⁹ Osim toga, na temelju arheoloških iskapanja, zaključeno je kako je Amu Darya često mijenjala svoj tok upravo na području Chorasmije, tako da je vrlo vjerojatno kako je i u slučaju postojanja neovisne države, ostatak građevina (pa time i povijesnih izvora) najvjerojatnije izgubljen s obzirom da se točna lokacija danas ne može sa sigurnošću utvrditi. Svoju izoliranost Chorasmia može zahvaliti i činjenici kako je većina nomadskog stanovništva najvjerojatnije putovala uz rijeku Syr Darya, time zaobilazeći jug i područje delte Amu Darye.⁶⁰

Dalje prema sjeveru i sjeveroistoku od Chorasmije i gradova Sogdie poput Chacha pružale su se euroazijske stepe koje, upravo zbog svoje pogodne okoline za nomadsko stanovništvo, ne sadržavaju poznate iskopine naselja, iako postoje mjesta oko jezera i rijeka pogodna za razvoj poljoprivrede. Zbog navedenog, kako navodi i Frye, ovo područje za arheologe i povjesničare predstavlja *terru incognitu*.⁶¹ U skladu s time, ovdje neće biti riječi o geografskim karakteristikama i regijama ovoga područja, već će se o pojedinim skupinama nomada govoriti isključivo iz perspektive Ahemenidskog Perzijskog Carstva u sljedećim poglavljima.

Sada kada smo dali nekakav okvir regija koje su postojale neposredno prije ili u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva, preostaje samo odgovoriti na pitanje tko je to živio na ovome području.

3.4. Stanovništvo antičke Srednje Azije

Problemu točne etničke pripadnosti stanovništva antičke Srednje Azije nikako se ne može pristupiti na način kako se to čini danas. Naime, u 1. tisućljeću pr. Kr., pogled ljudi na nekakvu širu etničku pripadnost nekoj zajednici niti u kojem slučaju nije predstavljao nešto posebno važno. Kako su ljudi

⁵⁸Rawlinson, H. G., Isto (3), str. 9

⁵⁹Khozhaniyazov, G., Isto, str. 35

⁶⁰Frye, H. N., Isto, str. 24

⁶¹Frye, H. N., Isto, str. 25

prije svega bili usmjereni na preživljavanje unutar uže obiteljske ili plemenske zajednice, tako i sam pogled na nekakvu pripadnost nije premašivao obitelj ili pleme.

Prije svega, vrlo je važno za naglasiti kako svaki opis pojedinog naroda i percepcije njegove pripadnosti sebi samome ne mora biti točan. Razlog ovome je činjenica da su opisi ovih naroda pisani isključivo od vanjskih promatrača koji najčešće sami nisu detaljno bili upoznati sa političkom, a posebno sa unutarnjom socijalnom kategorizacijom. Najbolji primjer ovoga vidljiv je kod opisa Skita i skitskih plemena.⁶² Naime, unatoč tome što postoje brojni nazivi za pojedina skitska plemena, niti jedan od tih naziva nije potvrđen od strane samih Skita. Način koji je vjerojatno najbliži dolasku do istine po pitanju etničke pripadnosti pojedinih stanovnika područja antičke Srednje Azije je putem analize jezika, odnosno putem svrstavanja jezika u iste, slične ili različite jezične kategorije.

Frye ističe kako je usmjerenost na etnolingvistička istraživanja prilikom istraživanja povijesti Srednje Azije najbolja jer je upravo ovo područje kroz povijesna razdoblja prolazilo kroz mnoštvo izmjena. Zbog toga, nastavlja Frye, odnos između geografskih obilježja i ljudi predstavlja najbolji put ka dolasku do povijesne istine.⁶³

Povezanost cjelokupnog stanovništva područja Srednje Azije gotovo da i nije upitna u vrijeme njihova potpadanja pod vlast Ahemenida. Naime, Dandamayev navodi kako su i sami Perzijanci i Medijci nedugo ranije došli iz svoje prethodne domovine koja se nalazila na području Srednje Azije.⁶⁴ Upravo zbog toga, Dandamayev nastavlja, i Perzijanci i Medijci, ali i stanovnici Bactrije, Chorasmije, Sogdije i dijela Skita prihvaćali su svoje srodno podrijetlo, i to prvenstveno na temelju sličnosti svojih jezika. Naime, svi jezici koji su pričani u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva pripadali su skupini istočnih iranskih jezika.⁶⁵ Zanimljivo je razmišljanje Khozhaniyazova koji ističe kako je iznimka pritom bilo područje Chorasmije, koji je zbog svoje izoliranosti i broju utvrda iz sredine 1. tisuć. pr. Kr. mogao biti naseljen većim brojem autohtonog nomadskog stanovništva.⁶⁶

Nažalost, danas ne postoji izgledan način odgovora na pitanje je li ovo istina s obzirom da su autohtona kultura i jezik Srednje Azije do današnjih dana uglavnom izgubljeni, a razlog tome je što je najveći dio današnjeg područja Srednje Azije u potpunosti turkiziran, čime su stari iranski jezici i kultura uglavnom zaboravljeni.⁶⁷ Osim postupne izmjene demografskog sastava, Abazov nadodaje kako je zapravo područje Srednje Azije, kao središnje područje cijelog euroazijskog prostora, bilo

⁶²Davis-Kimball, Jeannine; Bashilov, Vladimir A; Yablonsky, Leonid T. (ur.), *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, Zinat Press, Berkeley, 1995, str. 249-250

⁶³Frye, H. N., Isto, str. 3-4

⁶⁴Harmatta, J., Isto, str. 35

⁶⁵Harmatta, J., Isto, str. 35-36

⁶⁶Khozhaniyazov, G., Isto, str. 145

⁶⁷Bregel Y., Isto

svojevrsan *melting pot* različitih rasa i kultura.⁶⁸ Rijetki nalazi grobova na ovome području uistinu pokazuju da osobe sahranjene u istim grobnicama često imaju europskih obilježja, ali i azijskih.⁶⁹ Također, u vremenu nakon uspostave vlasti Ahemenida na područje Srednje Azije, došlo je do naglog porasta broja stanovništva, što također može navesti na mišljenje kako je trend doseljavanja stanovnika različite pozadine samo povećan između 6. i 2. st. pr. Kr. Navedeno se može vidjeti u procjeni broja stanovnika grada Marakanda, jednog od središta Sogdije.⁷⁰

Ako se pokušamo odmaknuti od etničke podjele drevne Srednje Azije, dobit ćemo puno jasniju sliku stanovništva. Naime, zanemarivanjem etničke pozadine, stanovništvo možemo okarakterizirati kao sjedilačko ili nomadsko. Štoviše, ovu podjelu možemo povezati i s dva vala naseljavanja Indo-Europljana. Prvi val doseljavanja, od kojega je nastala glavnina sjedilačkog djela stanovništva, odvijao se tijekom 2. tisućljeća pr. Kr. Drugi val, od kojega je dobar dio stanovništva ostao živjeti na stepama sjevernih dijelova Srednje Azije, odvijao se na prijelazu iz 2. u 1. tisuć. pr. Kr. te je dao onaj sinkretički karakter suživota sjedilačkog stanovništva i nomada koji je karakterističan upravo za naglašeno područje.⁷¹ Bez obzira kako se proces odvijao, činjenica je da su iranski narodi postupno od sredine 2. tisuć. pr. Kr. pa sve do sredine 1. tisuć. pr. Kr. postupno asimilirali autohtono stanovništvo.⁷² Frye navodi kako je broj autohtonog stanovništva Srednje Azije prije dolaska Indo-Europljana bio veoma mal, te da je i u slučaju prvotnog očuvanja pred-indoeuropske kulture, ona ubrzo, upravo zbog brojnosti Indo-Europljana, u potpunosti potisnuta i izgubljena.⁷³

Bilo kako bilo, područje Srednje Azije je sa svojim nepreglednim stepama i pustinjama te obilnim pašnjacima na obroncima planinskih lanaca predstavljalo idealan prostor za razvoj nomadskog načina života. S obzirom da nomadi uglavnom ostaju nepismeni sve do novije svjetske povijesti, njihovi nazivi i kultura još uvijek su prepušteni nagađanjima i zapisima usmene predaje, najčešće od pera stranaca. Iako su nomadi predstavljali veliki dio stanovništva Srednje Azije, sama povijest često je više naklonjena sjedilačkom dijelu stanovništva. Bez obzira na to, povijest Srednje Azije nezamisliva je bez obje skupine ljudi jer su upravo oni, međusobnim suživotom izgradili i napisali povijest Srednje Azije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Dobru potkrjepu važnosti suživota između ove dvije skupine daje Brill navodeći kako su urbani centri razvili sofisticiranu civilizaciju i širili kulturne tekovine duboko u područje stepa, dok su istovremeno s druge strane, nomadi vršili širenje svoje sofisticirane tehnologije ratovanja duboko u unutrašnjost svih urbanih centara Srednje Azije.⁷⁴ Još

⁶⁸Abazov, R., Isto, str. 8

⁶⁹Frye H. N., Isto, str. 31

⁷⁰Abazov, R., Isto, str. 8

⁷¹Harmatta, J., Isto, str. 20-21

⁷²Frye, H. N., Isto, str. 39

⁷³Frye, H. N., Isto, str. 32

⁷⁴Bregel, Y., Isto, str. 2

jedna stvar koja naglašava važnost nomada je i činjenica da su nomadi bili prisutni u svim dijelovima Srednje Azije, dok je sjedilačko stanovništvo živjelo samo na prostoru oaza, dakle u pustinjским dijelovima ili u podnožju planina.⁷⁵ Osim toga, upravo su nomadi bili ti preko kojih se odvijala šira komunikacija između različitih skupina ljudi, bilo kao unajmljeni čuvari karavana i pošiljki, bilo kao trgovci i ratnici. Dakle, vidljivo je kako su nomadi bili prisutni na cijelom području opisane Srednje Azije, dok je sjedilački dio stanovništva uglavnom bio naseljen na 4 područja: Bactria, Margiana, Sogdiana i Chorasmia.⁷⁶

Bez obzira na sve, skitska plemena najvećim dijelom nalazila su se na prostranim stepama sjevera, no različita plemena mogla su se pronaći i u neposrednoj blizini oaza, pustinjama između oaza, ali i na prostranim obroncima planinskih lanaca prema jugu i istoku. Sve ovo nam govori kako su oni bili uvelike prisutni u svim dijelovima Srednje Azije. Postojao je niz plemena i saveza koji su nastali neposredno prije, ali i tijekom vladavine Ahemenida, no osim različitih imena koja im dodjeljuju različiti autori, njihova kultura i svakodnevni život nije nam dobro poznat. Jedino što možemo sa sigurnosti izdvojiti je da se pričalo određenom varijacijom staroiranskog jezika. U prilog svrstavanju svih nomada pod isti koš ne ide niti činjenica da se osim veoma sličnog jezika, njihova cjelokupna kultura i život temelje na istim obrascima ponašanja. Osim toga, tu je i u konačnici sam nomadizam, koji jednostavno ne ostavlja za sobom nekakav dugotrajan materijalni trag. Štoviše, upravo zbog neprestane migracije, često se događa da se za jedan te isti narod kod različitih autora nalaze različiti nazivi.⁷⁷

Nomadi, koji se skupnim imenom (jer više od toga niti ne znamo) nazivaju Skiti (ili Tura u Avesti), najvjerojatnije su preuzeli vrhovni kulturni identitet pridošlih Indo-Europljana. Ovime, bez obzira na to što je jedan dio nomada zasigurno proizašao iz autohtone brončane kulture Srednje Azije, od početka 1. tisuć. pr. Kr. u potpunosti je prihvatio iranski jezik i velik dio iranske kulture.⁷⁸ S druge strane, manji broj autohtonog sjedilačkog stanovništva puno je brže prihvatio tehnologiju, jezik i, iznad svega kulturu sjedilačkih Indo-Europljana, čime zapravo, prilikom prvih opisa, dobivamo dojam da je ovo područje oduvijek i bilo iransko. Stoga, može se bez premišljanja reći kako se u urbanim centrima za vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva pričalo iranskim jezikom, vjerovalo se u isključivo iranske bogove i priznavalo se uglavnom iransko podrijetlo svjetovne vlasti. Sve ovo navodi nas na zaključak kako je cjelokupno područje Srednje Azije tijekom 1. tisuć. pr. Kr. uistinu bilo produžetak iranskog svijeta.

⁷⁵Bregel, Y., Isto, str. 2

⁷⁶Bregel, Y., Isto, str. 2

⁷⁷Harmatta, J., Isto, str. 25

⁷⁸Harmatta, J., Isto, str. 25-26

4. Kultura i život stanovnika Srednje Azije

Još jedan važan aspekt posebnosti stanovnika područja Srednje Azije zasigurno predstavlja njihova kultura. Ovdje je riječ prije svega o sklopu kulturu, odnosno o specifičnoj homogenosti različitih kultura Srednje Azije koje upravo daju vlastiti srednjoazijski karakter narodima ovoga područja.

Kultura, ili još bolje rečeno kulture Srednje Azije formirale su se kroz interakciju nekolicine tradicija kroz određeni vremenski period.⁷⁹ Područje Srednje Azije, nastavlja Abazov, zapravo možemo izdvojiti kao jedan od prvih *melting potova* različitih kultura, u kojemu je sjedilačko stanovništvo u interakciji i suživotu s nomadima, stvorilo vlastiti kulturni karakter. Upravo ovaj odnos između sjedilačkog stanovništva i nomada omogućio nam je podjelu područja Srednje Azije na ukupno 3 kulturne zone:⁸⁰ 1. Prva i najvažnija kulturna zona definitivno se prostire na južnom dijelu Srednje Azije uz velike rijeke. Naime, ovo područje obuhvaća oaze duž cijele širine dvije glavne rijeke Srednje Azije – Amu Darye (Oxusa) i Syr Darye (Iaxartesa). Poprište je aktivnih međudnosa između sjedilačkog stanovništva i rubnog područja koje su nastanili nomadi te kao takvo rezultira u nastanku prvih političkih tvorevina poput Bactrije, Sogdije, Margiane i Chorasmije; 2. Druga zona prostire se prema sjeveroistoku, a obuhvaća prostor od sjevernih obronaka T'ien Shan planinskog lanca pa sve do Bajkalskog jezera. S obzirom da navedeno područje nije imalo izravnih kontakata s Ahemenidskim Perzijskim Carstvom, u radu neće biti naglašene njegova posebnost i karakteristike; 3. Posljednje područje obuhvaća sjeverno područje koje karakterizira nepregledna stepa bez granica koju su nastanila prvenstveno nomadska plemena o čijoj kulturi ne znamo puno. Euroazijski prostor koji pripada Srednjoj Aziji prostire se između rijeke Volge na zapadu te Altai planinskog lanca na istoku.

Najbolju sliku života i kulture stanovnika Srednje Azije moguće je dobiti proučavanjem 2 aspekta – odnosa stanovnika prema poljoprivredi i odnosa između sjedilačkog i nomadskog stanovništva. S obzirom da je područje prve zone usko vezano uz sjedilačko stanovništvo te zbog činjenice da je upravo ovo područje nakon potpadanja pod vlast Ahemenida postalo sjedište srednjoazijskih satrapija, poglavlje bi valjalo započeti upravo s opisom vjerojatno najvažnije sastavnice cjelokupnog života stanovništva područja Srednje Azije – navodnjavanjem.

⁷⁹Abazov, R., Isto, str. 10

⁸⁰Abazov, R., Isto, str. 10

4.1. Navodnjavanje

Najveća koncentracija naseljenosti na području Srednje Azije nalazi se u područjima oaza koje se pružaju dužinom svih većih rijeka. Prvotni dio sjedilačkog stanovništva svoje domove je podigao uz najveće rijeke Srednje Azije – Amu Darya i Syr Darya, a nešto kasnije dio stanovništva zauzeo je i područja uz ostale rijeke. Jaki vjetrovi nanosili su s vremenom nanose pijeska i prašine te time prekrivali antička naselja. Unatoč tome, arheolozi su tijekom 20. st. otkrili mnogo antičkih gradova poput Shasha (današnji Tashkent), Marakanda (današnji Samarkand), Bukhara, Davani (današnji Osh), Nisa i sl. Ova naselja se uglavnom nalaze u neposrednoj blizini vode.⁸¹ Već iz ovoga je vidljivo kako je upravo voda tadašnjem stanovništvu pružala životne mogućnosti kakve se izvan područja oaza nije moglo pronaći. S vremenom su ljudi naučili kako kontrolirati tekuću vodu iz rijeka te su prokopavanjem različitih kanala uspjeli od susjednog pustinjskog tla stvoriti plodno tlo.

Voda je, kako navodi Barisitz, oduvijek bila najvažniji prirodni resurs područja Srednje Azije, a njezina dostupnost odlučujući faktor razvoja lokalnih kultura i naroda.⁸² Slično zaključuju i Dukhovny i Schutter, navodeći kako su voda i umjetno navodnjavanje oduvijek bili odlučujući faktori uspješnog razvoja ljudi ovoga područja, njihove kulture, znanosti, ali i socijalne kohezije. Uspješan razvoj, nastavljaju Dukhovny i Schutter, ostale su duboko u podsvijesti ljudi područja Srednje Azije zbog činjenice kako je skrb o čistoći i dostupnosti vode oduvijek bila glavna misao vodilja ljudi, i upravo zato voda nikada nije postala izvor prihoda.⁸³

O divljenju prema uspješnosti stanovnika antičke Srednje Azije govori i jedan od najznačajnijih arheologa ovoga područja - Tolstov. Kako prenose Dukhovny i Schutter, Tolstov jednostavno nije mogao vjerovati kako je od teško pristupačnog i neplodnog tla u središtu pustinje, čovjek putem izgradnje umjetnih kanala prije više od dva tisućljeća uspio stvoriti uvjete pogodne za uzgoj različitih kultura.⁸⁴ Ovo nas niti ne treba činiti s obzirom da je za područje Srednje Azije oduvijek bila karakteristična iznimno suha kontinentalna klima s veoma malo padalina. Osim toga, niska vlaga i visok stupanj isparavanja jednostavno nije dozvoljavao život većeg broja flore.⁸⁵ Jedini poticaj za život bile su mnogobrojne rijeke koje su zbog toga postale sinonim za život. S obzirom da područje neposredno uz same rijeke nije omogućavalo naseljavanje većeg broja stanovnika, ljudi su se s vremenom dosjetili kako bi proširenjem riječnih korita ili izdvajanjem malih kanala izvan rijeka mogli povećati područje koje bi zatim mogli iskoristiti za uzgoj novih biljaka ili naseljavanje većeg

⁸¹Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 3

⁸²Barisitz, S., Isto, str. 9

⁸³Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 6

⁸⁴Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 4-5

⁸⁵Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 4-5

broja članova vlastite zajednice. Od početka 1. tisuć. pr. Kr. mogu se primijetiti primitivne tehnike navodnjavanja koje su vjerojatno u konačnici i dovele do povećanja broja stanovnika. Početkom željeznog doba (koje se ujedno poklapa i Ahemenidskim osvajanje područja Srednje Azije) i revolucijom u proizvodnji kvalitetnijeg i brojnijeg alata za obradu zemlje, proces pretvorbe neplodne zemlje u plodnu, tj. proces povećanja navodnjenih područja samo je ubrzan.⁸⁶ Povećanje površine obradivog zemljišta povećao je i broj stanovništva te se smatra kako je upravo razdoblje između 6. i 2. st. pr. Kr. donijelo području Srednje Azije vrhunac po pitanju gustoće naseljenosti (naravno ako izuzmemo današnje vrijeme).⁸⁷

Osim analize današnje geografije područja Srednje Azije, većina hidrografskih informacija koje vežemo uz razdoblje 1. tisuć. pr. Kr. dolazi nam od antičkih autora. Najznačajniji među njima je kineski geograf i istraživač Zhang Quan koji u svome djelu opisuje područje Srednje Azije od početka 1. tisuć. pr. Kr. pa sve do vremena u kojemu živi (2. st. pr. Kr.). Osim Zhang Quana, određeni opisi mogu se pronaći i u Avesti, kod Herodota, Strabona te u mapama geografa Ptolomeja.⁸⁸

Upravo područje današnjeg Turkmenistana i Uzbekistana središte je umjetnog navodnjavanja Srednje Azije. Ukupno 27 značajnih rijeka spušta se na ovo područje iz planinskih lanaca istoka.⁸⁹ Nakon potpadanja pod vlast Ahemenida, umjetno navodnjavanje područja Srednje Azije doživjelo je svoj vrhunac. Istovremeno s upoznavanjem kulture naroda iranske visoravni, stanovnici Srednje Azije su zahvaljujući tekovinama naroda iranske visoravni (prije svega zahvaljujući razvoju željeznih oruđa) uspjeli povećati poljoprivredni potencijal. Pa se tako navodi kako je područje poljoprivredne iskoristivosti u vremenu između 7. i 4. st. pr. Kr. nadmašivalo današnje poljoprivredno područje čak i do nekoliko puta. Razlog ovome može ležati i u činjenici da su ljudi puno ozbiljnije shvaćali značaj i ulogu vode na ovome području, no razlog može biti i da su vodostaji rijeka prije dva tisućljeća bili puno viši.⁹⁰ Još vjerojatniji razlog povećanja poljoprivrednog potencijala i broja stanovnika može se povezati s uspostavom čvrstog centraliziranog sistema vlasti. Upravo čvrsta vlast Ahemenida i njihovih satrapa omogućila je iznošenje jasnih zadataka i njihovu provedbu u svrhu jače kohezije i sigurnosti svih dijelova carstva.⁹¹ Brojni gradovi ubrzo su počeli nicati u neposrednoj blizini voda, neki kao izravna posljedica plodnosti i potencijala tla, drugi kao mjesta na ključnim lokacijama koji su branili izvore vode.⁹² Bez obzira na razlog nastanka, vidljivo je da je mnoštvo gradova na području Srednje Azije započelo, ili doživjelo procvat razvoja upravo na obalama rijeka u vrijeme

⁸⁶Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 20

⁸⁷Abazov, R., Isto, str. 8

⁸⁸Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 7-8

⁸⁹Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 20

⁹⁰Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 28-29

⁹¹Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 29

⁹²Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 30

Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Naravno, svi sistemi umjetnog navodnjavanja, bez obzira koliko veliki i značajni bili, usavršavali su se cijelo vrijeme. Nažalost, postoji i druga strana - prilikom ratovanja (što je bio veoma čest slučaj na ovim prostorima) dobar dio umjetnog navodnjavanja je prilikom nestanka čvrste centralne vlasti jednostavno napušten.⁹³ Nanosi pijeska i prašine zakopali su ostatke takvih područja te nam takva područja, ukoliko su uopće iskopana, pružaju veoma dobar izvor informacija o navodnjavanju područja Srednje Azije tijekom 1. tisuć. pr. Kr.

Područje Sogdije, kako navode Dukhovny i Schutter, predstavljalo je najveće područje poljoprivredne proizvodnje Srednje Azije. U prvom redu ovdje je riječ o dolini rijeke Zeravshan koja je, iako je puno manja od rijeke Amu Darye, imala veliku važnost za ekonomiju cjelokupne Srednje Azije.⁹⁴ Osim doline rijeke Zeravshan, postojala je nekolicina drugih oaza koja su također bila od velikog značaja za lokalno stanovništvo. Između ostalih tu su i manje oaze poput Shasha, Bukhare ili Marakande koje su i same omogućile uzdizanje istoimenih gradova koji su ostavljali bez daha svakog posjetitelja.⁹⁵ Osim Sogdije, i ostala područja su bila obilježena umjetnim navodnjavanjem. U Margiani, oaze Merv, Aravali i Jaz Tepe su bile glavni izvori poljoprivredne proizvodnje. U Bactriji su to bile delte rijeka i područja u podnožju planina prema sjeveru, istoku i jugu.⁹⁶ Situacija kada je u pitanju literatura o području Chorasmije nije toliko sjajna kao za već navedena područja. Prije svega, gotovo da i ne postoje opisi područja Chorasmije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Jedini izvori dolaze nam od grčkih antičkih autora, a najraniji opisi dotiču se tek vremena 4. st. pr. Kr., odnosno vremena kada je Chorasmija vjerojatno već postala samostalna država.⁹⁷ Razdoblje prije dolaska Ahemenida na ovo područje obilježeno je prisustvom snažnog vojničkog saveza lokalnih nomadskih plemena koja su se u jednom trenutku prije druge polovice 6. st. pr. Kr. ujedinila u nekakav oblik države te time započeli razvoj zajedničke ekonomije. Od 7. st. pr. Kr. vidljiva je upoznatost sa susjednim sustavima navodnjavanja, a nije nemoguća niti činjenica da su zbog bliskih veza sa susjedima na jugu i istoku, na područje Chorasmije u ovo vrijeme stigli brojni pridošlice u svrhu poboljšanja sustava navodnjavanja.⁹⁸ Postoji dobra mogućnost kako je ovakva država uistinu i postojala jer, osim brojnih autora koji govore o velikoj državi na ovome području, postoje i neki novi arheološki nalazi koji bi uskoro mogli i potvrditi ovu pretpostavku.⁹⁹ Najbolji primjer ovome daju nalazi velikog sistema umjetnih kanala koji su bili dugi i do 9 kilometara te široki do čak 40 metara. Za uspješno upravljanje

⁹³Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 37

⁹⁴Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 38-39

⁹⁵Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 39-42

⁹⁶Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 183-186

⁹⁷Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 44

⁹⁸Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 46

⁹⁹Gershevitch, I., Isto, str. 287-288

ovakvim područjem bio je potreban veliki broj ljudi, pa je stoga vrlo vjerojatno da je uistinu neovisna antička Chorasmia postojala upravo u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva.¹⁰⁰

Dakle, vidljivo je kako su stanovnici Srednje Azije oduvijek vladali zanatom upravljanja vodom (umjetnog navodnjavanja). Štoviše, oni vodu nisu koristili samo kao izvor života u teškim pustinjskim uvjetima, već su ju koristili i kao sredstvo obrane protiv teških uvjeta pustinje. Osim toga, voda je učila stanovništvo Srednje Azije strpljenju, a pomoću vode stanovnici su učili o geometriji i nužnosti simbioze prirode i čovjeka.¹⁰¹ Sve navedeno, zaključuju Dukhovny i Schutter, dovelo je do toga da je voda na području Srednje Azije postala više od prirodnog resursa - ona je postala moralna vrednota. Potvrdu ovoga navoda vidimo i u citatu koji se i danas može čuti na području Srednje Azije: *tko ukrade vodu jednom ostat će lopov do kraja života*.¹⁰² Veliku ulogu u ovome razmišljanju imao je i zoroastrizam kao religija starih iranskih naroda područja Srednje Azije, no o ovome će nešto više biti riječi u poglavlju 5.

Sada kada smo opisali poljoprivredu kao glavni aspekt kulture i života sjedilačkog dijela stanovništva Srednje Azije, našu pažnju možemo usmjeriti prema odnosu sjedilačkog i nomadskog stanovništva.

4.2. Trgovina

Iako trgovina sama po sebi ne predstavlja glavnu odredbu suživota sjedilačkog i nomadskog stanovništva Srednje Azije, moguće je upravo na primjeru trgovine uvidjeti važnost i značaj istoga. S obzirom da je najveći dio naseljenih područja Srednje Azije graničio sa stepama i bio upoznat s nomadima, ne treba nas niti čuditi kako se upravo ova heterogenost područja odrazila na veoma rani razvitak trgovine između nomada s jedne strane te stanovništva Bactrije, Chorasmije i Sogdije s druge strane.¹⁰³

Osim trgovine i razmjene dobara između sjedilačkog i nomadskog stanovništva unutar granica Ahemenidskog Perzijskog Carstva, čini se da je dio stanovništva unutar granica često stupao u kontakte i sa sjevernijim plemenima Skita koji nisu bili pod vlasti Ahemenida. Upravo su ova sjeverna plemena putem euroazijskih stepa stupala u kontakte na zapadu s Europom te na istoku s Kinom.¹⁰⁴ S obzirom da je područje Srednje Azije proizvodilo višak proizvoda zahvaljujući dobro izgrađenom

¹⁰⁰Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 47-48

¹⁰¹Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 47-48

¹⁰²Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 49

¹⁰³Golden, P. B., Isto, str. 24

¹⁰⁴Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 185

sustavu navodnjavanja, stanovništvo je taj višak moglo razmjenjivati sa susjednim narodima i plemenima.¹⁰⁵

Uostalom, za vrijeme vladavine Ahemenida, postojalo je mnoštvo karavanskih ruta koje su bile povezane dobro izgrađenim i održanim cestama. Najvjerojatnije glavni trgovački put carstva vodio je od planina Zagros, preko Babilona i Ekbatane sve do Bactrije i zapadnih granica Indije. Razlog dobro razvijene trgovačke mreže Ahemenidskog Perzijskog Carstva možemo tražiti u činjenici da se ono sastojalo od mnoštva veoma različitih područja. Tako je u riznicu Ahemenida uz zlato i slonovaču iz Indije, dolazilo i drago kamenje poput lapis lazulija, karneola ili tirkiza upravo iz srednjoazijskih područja poput Sogdije, Bactrije ili Chorasmije. Osim toga, o razvijenoj trgovačkoj mreži govori i činjenica kako se na prostoru koje su u vrijeme vlasti Ahemenida naseljavali Skiti pronađeni mnogi predmeti grčke proizvodnje, što nas navodi na zaključak kako su Skiti često trgovali i sa grčkim kolonijama na obalama Crnog mora. Isto tako, na krajnjim istočnim granicama Srednje Azije pronađeno je mnoštvo predmeta medijskog ili perzijskog podrijetla.¹⁰⁶ Također, ovdje se može naglasiti i nalazište na mjestu Issik iznad Aralskog jezera koje je sadržavalo preko tisuću zlatnika iz različitih dijelova svijeta, a koja se datiraju na vrijeme oko sredine 1. tisuć. pr. Kr., što upravo ukazuje i na vjerojatno važnu trgovačku mrežu koja je prolazila ovim područjem.¹⁰⁷

Sve nam ovo govori govori o zaista razvijenoj mreži trgovačkih kontakata koja je svoj vrhunac doživjela upravo u vrijeme dolaska i vladavine Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Neupitno je dakle postojanje široke mreže kontakata koje je zasigurno i prije dolaska Ahemenida bilo prisutno na ovome područja. No, ono što je za ovaj rad puno važnije od lokalne trgovine koja se ulijevala u riznicu Ahemenida je upravo razmjena stvari i ideja koja proizlazi iz suodnosa sjedilačkog stanovništva i nomada, a što se najčešće u literaturi naziva *putem svile*.

Naziv *put svile* prvi se puta javio u djelima njemačkog geografa von Richthofena 1870-ih godina. Zapravo, sam von Richthofen je koristio množinu riječi jer je ovim pojmom on definirao mrežu trgovačkih puteva koji su prolazili kroz područje Srednje Azije, a spajali su Kinu i Indiju na istoku sa zemljama Sredozemnog mora na zapadu.¹⁰⁸ Iako se ova mreža kontakata i trgovačkih puteva prvenstveno koristi kao oznaka za razmjenu stvari i ideja nakon 2. st. pr. Kr., zasigurno je da je neki oblik razmjene bio prisutan i u vrijeme Ahemenida.

Ovaj sustav trgovinske razmjene na najbolji mogući način dočarava međusobni pozitivni odnos i komunikaciju sjedilačkih naroda krajnjeg istoka, zapada i juga s nomadskim plemenima koji su se nalazili između njih. Naime, s obzirom na veliku cijenu trgovačkih pothvata, ova mreža

¹⁰⁵Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 185-186

¹⁰⁶Harmatta, J., Isto, str. 54-55

¹⁰⁷Maxfield, Jack E., *A Comprehensive Outline of World History*, Rice University, Houston, Texas, 2008, str. 159

¹⁰⁸Barisitz, S., Isto, str. 10

međunarodnih i regionalnih trgovačkih puteva bila je najpogodnija uglavnom za trgovinu luksuznom robom. Osim trgovine robom, postojala je i intenzivna trgovina kulturnih dobara poput ideja, znanja, umjetnih i glazbenih dostignuća, literature i sl.¹⁰⁹

Određene rute su se mijenjale tijekom vremena i zbog određenih političkih okolnosti, no ono što je pri tome bitno za napomenuti je činjenica kako su najčešće nomadi bili ti koji su kao posrednici bili zaduženi za siguran prijenos robe s jedne na drugu stranu te se brinuli o sigurnosti tih puteva. Naravno, u određenim situacijama upravo nomadi su bili ti koji su predstavljali opasnost pojedinim trgovačkim rutama.¹¹⁰ Upravo u ovome vidimo značaj međuodnosa između sjedilačkog i nomadskog stanovništva – naime, kako su južni putevi koje je uglavnom naseljavalo sjedilačko stanovništvo bilo često neprohodno, tako se glavina trgovine odvijala preko sjevernih stepa kojima su vladali nomadski narodi. Iako su s vremena na vrijeme jedni s drugima ratovali, to se često nije nužno moralo odnositi i na sigurnost samih trgovačkih puteva, koje su istovremeno bile od velikog značaka za obje strane. Kao što je već naglašeno, ovakva složena mreža nije se pojavila odjednom, već se ona postupno razvijala tijekom desetljeća. Mnogi autori, između kojih je i Barisitz, smatraju kako je začetak ove složene mreže kontakata i razmjene započeo svoj razvoj još sredinom 2. tisuć. pr. Kr. Naravno, nisu svi stanovnici bili uključeni u ovakve trgovačke mreže, no sve do 1. st. pr. Kr. većina stanovnika bila je svjesna prisutnosti i važnosti trgovinske razmjene koja je od sjedilačkog stanovništva preko nomadskih plemena dolazila do novog područja također naseljenog drugim sjedilačkim narodima.¹¹¹

Iako je postojanje različitih trgovačkih kontakata na cjelokupnom području Srednje Azije neupitno, još uvijek je veoma teško točnije opisati na koji način i preko koga točno se trgovina odvijala. Razlog ovome je upravo heterogenost, ne samo stanovnika ovih prostora već i same robe. Jedan od mogućih načina olakšavanja detaljnijeg proučavanja cjelokupnih puteva svila iznosi Etienne de la Vaissiere u svome djelu *Sogdian Traders*. Naime, de la Vaissiere naglašava kako je jedan od mogućih načina kvalitetnije obrade teme trgovinske razmjene putem puta svile moguć kroz analizu uloga pojedinih grupa koje su zasigurno bile uključene u navedene razmjene.¹¹² Upravo analizom cjelokupnog puta određene skupine ljudi, nastavlja de la Vaissiere, moguće je zaključiti o nešto općenitijim trgovinskim putevima.

Kao što je vidljivo i iz samog naslova de la Vaissierova djela, *Sogdian Traders* se bavi analizom Sogdijskih trgovaca tijekom druge polovice 1. tisućljeća pr. Kr. Osnovni izvor djela su tzv. *Sogdijska antička pisma* koja potvrđuju postojanje trgovačke mreže koja je spajala kineske gradove pokrajine

¹⁰⁹Barisitz, S., Isto, str. 10-11

¹¹⁰Barisitz, S., Isto, str. 11

¹¹¹Barisitz, S., Isto, str. 21-22

¹¹²de la Vaissiere, E., Isto, str. 1

Gansu i sogdijskog grada Samarkanda sve od 4. st. pr. Kr. nadalje.¹¹³ Izvori su prvenstveno kineski jer su kineski autori bili prvi autori koji su dio svojih djela posvetili ekonomskoj povijesti određenih područja. Naime, niti Grci niti Perzijanci nisu posvetili dovoljno vremena analizi ekonomske situacije područja o kojima pišu, već su u njihovim djelima prvenstveno zastupljene političke teme.¹¹⁴ Kako navodi de la Vaissiere, ekonomska povijest Sogdiane od samih početaka upućuje na postojanje trgovačke razmjene između Sogdiane s jedne strane, te Indije s druge. Ova potvrda nalazi se u činjenici kako je Sogdia kao danak Ahemenidskom vladaru slala dragi kamen karneol unatoč činjenici kako se najbliži rudnik karneola nalazi na prostoru Indije. De la Vaissiere ovo objašnjava navodeći kako je zasigurno već u 6. st. pr. Kr. morala postojati dovoljno dobra trgovačka razmjena da je Sogdia uvozila dovoljno karneola ne samo za svoje potrebe, već i za potrebe njegovog izvoza kao danak Ahemenidskim vladarima. U suprotnome, nastavlja de la Vaissiere, teško bi bilo za objasniti na koji način Sogdia može izvoziti toliku količinu karneola bez vlastitih rudnika.¹¹⁵ Osim toga, sogdijski trgovci zasigurno su i uvozili i izvozili posredstvom nomadskih Skita na sjevernim dijelovima Srednje Azije, što potvrđuju i razni arheološki nalazi.¹¹⁶ No, nisu samo stanovnici Sogdije bili važni za trgovinu. Grčki autor Ktesija sa Knida spominje baktrijskog trgovca dragim kamenjem koji se nalazi na rijeci Ind.¹¹⁷ Još jedna stvar koja je pri tome važna za naglasiti je i činjenica kako su upravo trgovci bili pokazatelji stabilnosti države jer je bila potrebna velika moć kako bi se svi putevi održali sigurnima i efikasnim. Naime, ovo je posebno važno kada se u obzir uzme da je većina trgovine vođena tzv. putem svile bila vezana uz trgovinu luksuznim proizvodima.¹¹⁸ Upravo ovakva trgovina otvarala je nove kontakte i stvarala nova tržišta što je poticalo vlasti na uspostavljanje novih sigurnih ruta trgovine, te vjerojatno i poticanje osnivanja mnogobrojnih naselja čija je primarna zadaća bila razmjena dobara i ideja.

Dakle, stanovnici Srednje Azije zasigurno su bili jedni od nositelja trgovačke razmjene na prostoru koji je pripadao onoj mreži trgovačke razmjene koju nazivamo *put svile*. Na svu sreću, padom Ahemenidskog Perzijskog Carstva pod vlast Aleksandra Makedonskog, započinje razdoblje boljeg poznavanja ekonomske povijesti Srednje Azije.¹¹⁹ Nažalost, ono se uglavnom ne dotiče razdoblja prije Aleksandra, pa stoga takva literatura za ovaj rad nije niti bitna.

¹¹³de la Vaissiere, E., Isto, str. 11

¹¹⁴de la Vaissiere, E., Isto, str. 13

¹¹⁵de la Vaissiere, E., Isto, str. 18-19

¹¹⁶de la Vaissiere, E., Isto, str. 20-21

¹¹⁷de la Vaissiere, E., Isto, str. 20

¹¹⁸Frye, H. N., Isto, str. 47

¹¹⁹de la Vaissiere, E., Isto, str. 22

Iako se de la Vaissierovo djelo prvenstveno bavi razdobljem nakon nestanka Ahemenida sa političke scene, ono nam uvelike predočava važnost područja Srednje Azije kao veoma bogate i utjecajne regije cjelokupnog Ahemenidskog Perzijskog Carstva.

4.3. Običaji i svakodnevni život

Razdoblje između 8. i 6. st. pr. Kr. predstavlja vrijeme razvoja staleškog društva, kako za nomade, tako i za sjedilačke stanovnike Srednje Azije. Iako pisani izvori ne sadrže mnoštvo informacija po pitanju točnih socijalnih i ekonomskih kategorija, određene informacije mogu se dobiti proučavanjem antičkih djela.

Naime, nomadska ekonomija bazirala se na neprestanoj kretnji stepom u svrhu pronalaska novih i svježih pašnjaka za ispašu stoke. Kako je u 1. tisuć pr. Kr. nomadski pastoralizam predstavljao osnovnu granu ekonomije, tako je i većina stanovništva bila primorana baviti se uzgojem stoke. Jedina naznaka bilo kakvog političkog sistema kod nomada u ovo vrijeme predstavlja spomen naslova kralja od strane Perzijanaca za lokalne nomadske poglavice. Naravno, sigurno je postojao određeni politički savez lokalnih poglavica, no na području Srednje Azije u vremenu Ahemenidskog Perzijskog Carstva nikada nije postojao neki takav savez koji su antički autori smatrali vrijednim spomena.¹²⁰ Također, postoji i naznaka kako je kod nomada u ovo vrijeme postojao i određen broj robova, ali oni nikada nisu imali neki ekonomski značaj.¹²¹ Socijalna organizacija većine nomada uglavnom se temeljila na plemenskoj strukturi, što potvrđuju i razni grobovi pronađeni na sjevernim područjima Srednje Azije. Osim toga, čini se da su žene često imale veoma važnu ulogu u samom društvu.¹²² Nomadi Srednje Azije tijekom 1. tisuć. pr. Kr. usvojili su proces sezonske migracije od sjevera prema jugu ili, ako je u pitanju područje planinskih lanaca, s viših područja prema nižim. Ljetne destinacije vežu se uglavnom uz sjeverne dijelove stepa, dok su se tijekom zime nomadi povlačili prema južnim područjima koji se nalaze uz rijeke. S obzirom na usmjerenost na život u skladu s uzgojem stoke, nomadi su u većini slučajeva živjeli od onoga što su njihove životinje proizvodile: meso, mlijeko, maslac, sir, vuna, koža i sl. Najčešće su nomadi uzgajali konje, ovce, koze i krave.¹²³ Zanimljiva je činjenica koju ovdje valja napomenuti, a koju prenosi Barisitz: *Gustoća naseljenosti ovisila je o broju stoke. Iako se na prvu ruku može činiti da je područje stepa predstavljalo prazno prostranstvo, ono je upravo u ovome vremenskom razdoblju bilo veliki kotao*

¹²⁰Harmatta, J., Isto, str. 26-27

¹²¹Harmatta, J., Isto, str. 27

¹²²Harmatta, J., Isto, str. 27

¹²³Barisitz, S., Isto, str. 18

koji je vrio od količine isprepletenih ljudi i plemena.¹²⁴ Nomadi su isto tako bili uključeni u proizvodnju oružja i oruđa za svakodnevnu uporabu koja je uglavnom služila kao sredstvo trgovačke razmjene jer se na stepama nije koristio novac kao platno sredstvo. Ovi proizvodi mijenjali su se uglavnom za poljoprivredne proizvode nastale na područjima koja su nastanjivali sjedilački narodi.¹²⁵ Nužnost obrane područja ispaše potaknula je određena nomadska plemena da se u slučaju prijetnje vanjskih neprijatelja ujedine u veće lokalne političke jedinice – saveze, kako bi se obranilo i zadržalo područje nužno za održavanje vlastitog stada na životu. Ovi savezi su bili trenutni i nakon prolaska opasnosti najčešće su bili raspušteni.¹²⁶ Osim toga, nomadi su bili važni i za prijenos znanja iz južnih dijelova Srednje Azije prema sjeveru, čime su oni služili kao inicijatori promjena i razvoja šireg prostora Srednje Azije te je upravo u tome vidljiv njihov poseban značaj.¹²⁷ No, ono po čemu su nomadi najpoznatiji bila je njihova uspješnost i snaga kada je u pitanju bilo ratovanje. Prije svega, ovdje je riječ bila u savršenstvu ratovanja s lukom i strijelom, koja je u kombinaciji sa jahačkim sposobnostima nomadskih naroda predstavljala strah i trepet za svaku neprijateljsku vojsku.¹²⁸ Upravo zbog toga su i mnogi antički autori često prenosili informacije koje su proistjecale iz straha sjedilačkog stanovništva od nomada, često iznoseći tvrdnje kako su *divlji nomadi pili krv ubijenih neprijatelja, a od skalpova su radili maramice*.¹²⁹ Bez obzira kakvi su oni uistinu bili, nomadi su u svakom slučaju predstavljali sastavni dio ekonomije cjelokupne Srednje Azije. Njihova prisutnost i aktivnosti stvorili su održive mehanizme održavanja pozitivne veze između nomadskog i sjedilačkog stanovništva čime njihova uloga, unatoč tome što nije detaljno očuvana i zapisana, predstavlja temelj povijesne priče područja Srednje Azije.¹³⁰

S druge strane, sjedilačko stanovništvo, nastanjeno uz plodne oaze nedaleko velikih rijeka Srednje Azije, vodilo je puno mirniji život. Plodno tlo, koje je često bilo potpomognuto umjetnim navodnjavanjem, omogućavalo je lokalnom stanovništvu proizvodnju dovoljnih količina pšenice, ječma, prosa, zbi, sezama, raznih vrsta voća, orašastih plodova i sl.¹³¹ Sjeverni pašnjaci su, uz uzgoj životinja, pružali i dobro tlo za uzgoj različitih kultura poput pšenice, ječma i suncokreta. Konji i deve uzgajani su zbog svoje važnosti u komunikaciji i prijevozu, ali i za ratovanje.¹³² Pšenica, kao i višak ostalih kultura, bio je spreman u različita spremišta kao pohrana za buduća vremena, ili se vozio na lokalne tržnice kako bi se zamijenio za nekakav drugi potreban proizvod. Rubna područja koja su

¹²⁴Barisitz, S., Isto, str. 18

¹²⁵Barisitz, S., Isto, str. 18

¹²⁶Barisitz, S., Isto, str. 19

¹²⁷Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 244

¹²⁸Golden P. B., Isto, str. 22

¹²⁹Golden P. B., Isto, str. 24

¹³⁰Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 15

¹³¹Boardman, J.; Hammond, N. G. L; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 184

¹³²Barisitz, S., Isto, str. 9

se nalazila izvan gradova uz plodne pašnjake bila su pogodna i za uzgoj stoke (naravno ne u tolikom broju poput njihovih nomadskih susjeda) poput ovaca, koza, svinja, magaraca, konja i deva.¹³³ Upoznavanjem sa kvalitetnijom izradom oruđa potaknutom početkom željeznog doba započelo je novo razdoblje povijesti stanovništva Srednje Azije. Naime, upravo s dolaskom Ahemenida, javlja se i sve šire korištenje željeznog oruđa koje je zbog svoje tvrdoće imalo primat nad do tada korištenim brončanim. Željeznim oruđem moglo se obraditi čak i najtvrđe tlo što je omogućilo bolju produktivnost poljoprivrednih zemljišta. Osim toga, u isto vrijeme javlja se i razvoj primitivnog rudarstva te metalurgije.¹³⁴ Najvažnije područje za razvoj rudarstva i metalurgije nalazilo se na južnim obroncima stepa, na prostoru današnjeg južnog Kazahstana, zatim na području planinskog lanca T'ien Shan odakle se vuklo mnoštvo ruda poput željeza, zlata, srebra, i bakra, na području planinskih lanaca Pamira i Hindu Kusha pronađeni su rudnici različitih vrsta dragog kamenja, dok je na području Kyzyl Kum pustinje i dan danas aktivan rudnik zlata.¹³⁵ Osim navedenih tu su i veoma važni rudnici srebra i lapis lazula na području Bactrije (današnji Badakhshan).¹³⁶

O društvenoj organizaciji Srednje Azije moguće je saznati iz analize određenih naselja i arhitekture. Naravno, ovo se odnosi samo na sjedilačko stanovništvo jer su nomadi uglavnom živjeli u šatorima. Čini se kako je postojala tradicionalna podjela stanovništva na svećenički, vojnički te na stalež poljoprivrednika i ratara, barem kada je u pitanju vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva.¹³⁷ Najveći dio gradova koji se nalazio blizu vode, bio je kružnog tlocrta te je često bio veoma gusto naseljen. Veći gradovi, koji su se uglavnom nalazili na važnim putevima služili su kao administrativni centri šire regije (npr. Marakanda ili Bactra). Postojale su razne utvrde od kojih možemo razlikovati one izgrađene od strane Ahemenida te one koje su sagrađene prije dolaska Ahemenida na vlast. Prve karakteriziraju snažni zidovi koji su štitali glavnu palaču u kojoj se nalazio satrap, dok druge karakterizira veliko dvorište unutar samih zidina u koje se, tijekom opasnosti mogao zaštititi veliki broj ljudi i stoke koji su se u mirnim vremenima nalazili izvan zidina i granica grada.¹³⁸ No, najveći dio stanovništva živio je u neutvrđenim selima. Kao primjer može se spomenuti ukupno 285 poznatih neutvrđenih naselja samo na prostoru Chorasmije. Svako naselje imalo je uglavnom između 8 i 15 kuća, a nalazilo se uz rijeku ili uz umjetno izgrađene kanale.¹³⁹ Najveći, a ujedno i glavni gradovi Srednje Azije postojali su puno prije dolaska Ahemenida na ovo područje. No, ono što je važno za naglasiti je da su upravo osvajanjem ovoga područja, Ahemenidi potaknuli nadogradnju

¹³³Boardman, J.; Hammond, N. G. L; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 184

¹³⁴Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 28

¹³⁵Barisitz, S., Isto, str. 9

¹³⁶Briant, Pierre, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2002, str. 400

¹³⁷Boardman, J.; Hammond, N. G. L; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 189

¹³⁸Boardman, J.; Hammond, N. G. L; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 186

¹³⁹Boardman, J.; Hammond, N. G. L; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 186-187

administrativnih središta, čime su isti gradovi poput Merva, Bactre ili Shasha dobili svoj konačan izgled.¹⁴⁰ Zidovi su uglavnom bili izgrađeni od jedinog dostupnog materijala koji se nalazio u pustinji – opeke. No, kada su u pitanju gradovi Bactrije ili Sogdije koji se nalaze u blizini planinskih lanaca, tada je moguće u gradnji pronaći i tragove drveta ili čak kamenih blokova.¹⁴¹ Ovdje možemo koristiti riječi Xin Wu: Društveni krajolik sjeveroistočnih provincija, rekonstruiran arheološkim materijalima pronađenim u Srednjoj Aziji, ukazuje na veze između materijalne kulture Srednje Azije i centara iranske visoravni. Ovo znači da je perzijski umjetnički izražaj prihvaćen kod društvene elite Srednje Azije, dok je svakodnevni život *manjih* ljudi ostao vjeran arhitekturi i umjetničkom izražaju i tradiciji autohtone kulture, tj. ostao je uglavnom izvan utjecaja ahemenidske kulture.¹⁴² Određene promjene odvijale su se sukladno s Ahemenidskim spoznajama u dodirima s Grcima i Egipćanima na jugu, pa se tako od 5. st. pr. Kr. mogu naći određene tehnike koje su koristili Grci ili Egipćani i na prostoru Srednje Azije.¹⁴³ Khozhaniyazov ističe kako je ovdje veoma bitno za napomenuti kako je na prostoru Chorasmije, i u nešto manjem opsegu Bactrije, vidljiv originalan način gradnje. Razlog ovome je činjenica da su i Chorasmia i Bactria bile na prvoj crti obrane na sjeveru Ahemenidskog Perzijskog Carstva, čime je uspješnost obrane sjevernih granica uvelike ovisila o maštovitosti i iskustvu lokalnog stanovništva.¹⁴⁴

Rijetki ostaci stambene arhitekture Srednje Azije potječu uglavnom s područja glavnih i većih središta, a ukazuju na varijaciju u veličini i opremljenosti domova što je vjerojatno posljedica staleškog društva.¹⁴⁵ Sakralna arhitektura nije nam poznata, a jedino što možemo zaključiti o točnim vjerovanjima i pogrebnim običajima ovoga dijela iranskog svijeta je iz grobnica (koje su veoma rijetke) te zapisa stranih autora.

Stanovnici Srednje Azije nisu previše vremena provodili baveći se glavnim granama umjetnosti poput arhitekture, kiparstva, slikanja ili pisanja. Glavna okupacija ovih ljudi uglavnom je bila praktične vrijednosti, pa se stoga njihova umjetnost očituje u stvarima kao što je izrada nakita, izrada različitih tkanina, vojne opreme i sl.¹⁴⁶ Posebnu važnost antički autori pridaju srednjoazijskoj izradi oružja. Naime, autori poput Quintusa Curtiusa iz nešto kasnijih vremena bili su zapanjeni kvalitetom izrade ne samo oružja, već i vojne opreme.¹⁴⁷ Zahvaljujući reljefima pronađenim u Perzepolisu, moguće je okvirno nešto reći i o tome kako su se ratnici Srednje Azije oblačili. S obzirom da su ratnici s ovih

¹⁴⁰Khozhaniyazov, G., Isto, str. 105-106

¹⁴¹Khozhaniyazov, G., Isto, str. 119

¹⁴²Xin, Wu, *Central Asia in the Context of the Achaemenid Persian Empire (6th to 4th centuries B.C.)*, disertacija, Faculties of the University of Pennsylvania, 2005

¹⁴³Khozhaniyazov, G., Isto, str. 120

¹⁴⁴Khozhaniyazov, G., Isto, str. 121-123

¹⁴⁵Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 187

¹⁴⁶Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 191-192

¹⁴⁷Harmatta, J., Isto, str. 31

prostora uglavnom potjecali iz redova Skita, i njihova odjeća odgovarala je opremi konjanika. Naime, široke hlače koje su bile utaknute u visoke čizme prekrivala je dugačka tunika koju je oko pasa učvršćivao remen, a na glavi su ratnici uglavnom nosili šiljaste kape napravljene od kože. Od oružja ratnici su nosili skitski bodež, skitski luk te tradicionalno oružje - *sagaris*. Ruke i vrat krasio je mnogobrojan nakit poput ogrlica, prstenja i narukvica napravljenih uglavnom od zlata. Štoviše, čini se kako je dobar dio ratnika s ovoga područja opremao i svoga konja jer se prema prikazima s reljefa vidi kako su konjski vrat, prsa i glava bili prekriveni nekom vrstom zaštitne opreme.¹⁴⁸

Sve u svemu, počeci tradicionalne kulture i običaja koji se usko vežu uz vrijeme vladavine Ahemenida naziru se već i prije pada pod vlast Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Glavni primjer toga je izrada karakteristične bijele keramike ovoga područja. S obzirom na prostor koji je bio povezan s izradom keramike s ovakvim obilježjima, vidljivo je da su Bactria, Margiana, Sogdia i Chrasmia, zajedno sa Arijom i Arachosijom činile jednu posebnu i neovisnu kulturnu cjelinu već od početka 7. st. pr. Kr.¹⁴⁹

Zaključno, možemo reći da je Srednja Azija neposredno prije dolaska, ali i u vrijeme vladavine Ahemenidskog Perzijskog Carstva bila zemlja svojevrstne antičke civilizacije, s vlastitom i stabilnom ekonomijom, s važnim i jakim vojnim potencijalom te s bogatom usmenom tradicijom.¹⁵⁰ Tako opisana, Srednja Azija je između 6. i 4. st. pr. Kr. postala posrednikom između pukog Ahemenidskog urbanizma iranske visoravni i perifernog nomadizma naroda Srednje Azije

¹⁴⁸Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 189-190

¹⁴⁹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 183

¹⁵⁰Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 193

5. Religija

Proučavanje religije na području Srednje Azije iznimno je težak zadatak. Naime, unatoč činjenici kako je najveći dio stanovništva zasigurno vjerovao u dualizam kojega je nagovijestao zoroastrizam kao službena religija Ahemenidskog Perzijskog Carstva, sami izvori ne pridaju neku posebnu važnost samoj religiji kada je u pitanju Srednja Azija.

Već prilikom pokušaja odgovora na pitanja kako, gdje i kada je nastao zoroastrizam dolazimo do problema. Jedina stvar koja se neupitno pojavljuje je ime osnivača – Zaratustra (ili Zoroaster). Pritom su jedini izvori naših saznanja o prvobitnim danima zoroastrizma vezani uz Avestu kao svetu knjigu zoroastrizma te uz usmenu predaju lokalnog stanovništva o životu i djelu proroka Zaratustre.¹⁵¹ S obzirom da se za Zaratustru smatra kako je bio svećenik staroarijske religije, može se reći da njegovo učenje, kao temelj zoroastrizma, proizlazi iz staroarijske religije.¹⁵² Postoji nekoliko teorija o tome kada je prorok Zaratustra mogao živjeti i djelovati, no s obzirom da se kao temeljno djelo poglavlja o religiji koristi Frye, prihvatit ćemo njegovo mišljenje. Naime, Frye smatra kako je, sudeći prema analizi jezika kojim je pisana Avesta, prorok Zaratustra najvjerojatnije živio u prvoj polovici 1. tisuć. pr. Kr. (i to bliže godini 1000. nego 500 pr. Kr.).¹⁵³ Također, nagovještaj da je Zaratustra živio prije dolaska Ahemenida na ovo područje je i činjenica da se u Avesti ne pronalazi niti jedan trag ahemenidske terminologije te ne postoji niti jedan spomen ahemenidskog novca, sistema vladavine, oporezivanja ili kraljeva.¹⁵⁴

Slični problem nalazimo i prilikom traženja mjesta na kojemu je živio i djelovao prorok Zaratustra. Stoljećima se pokušalo na temelju analize raznih izvora pronaći mjesto na kojemu je prorok djelovao, no još uvijek ne postoji konkretan podatak o tome. Jedino što se provlači kroz sve izvore je činjenica da je prorok živio i djelovao negdje između Kaspijskog jezera i planinskog lanca Hindu Kush. Ovako određeno, područje na kojemu se rodio i djelovao Zaratustra zasigurno je pripadalo antičkoj Srednjoj Aziji.

Glavno učenje Zaratustre nalazimo u svetoj knjizi zoroastrizma – Avesti. Ono sljedbenike uči kako postoji samo jedan vrhovni bog koji se naziva Ahura Mazda. Njegova suprotnost i predstavnik svog zla na ovome svijetu je Ahriman. Sljedbenici proroka Zaratustre vjerovali su kako sve stvari, pa čak i apstraktne ideje posjeduju duh. Kako bi usrećili ove duhove, oni su svakodnevno vršili razne rituale i prinostili žrtve bogovima vode, vatre, zemlje i zraka. Poseban stalež su činili svećenici koji su

¹⁵¹Frye, H. N., Isto, str. 67

¹⁵²Frye, H. N., Isto, str. 67

¹⁵³Frye, H. N., Isto, str. 69

¹⁵⁴Harmatta, J., Isto, str. 59

svakodnevno vodili brigu o održavanju reda i čistoće kako bi očuvali prirodni poredak svijeta koji je tim putem nagovještao sigurnu pobjedu dobra (boga Ahura Mazde) nad zlim Ahrimanom.¹⁵⁵ Ljudi su stvoreni kako bi se borili na strani Ahura Mazde, a način na koji to čine je pridržavanjem točnih propisa koje opisuje vjerski kod sadržan u Avesti.¹⁵⁶ Osim što predstavlja vjerski kod, Avesta ujedno sadrži i niz zakonskih propisa, molitvi te psalama posvećenih bogovima.¹⁵⁷ Tijekom cjelokupnog vremena vladavine Ahemenida, nad čitavim područjem Srednje Azije upravo je Avesta predstavljala službeni kod društvenog života i djelovanja ljudi.¹⁵⁸ Ova doktrina bila je štovana na području Srednje Azije sve do prodora Islama, no već tada su različita turska plemena uvelike nadomjestila staro iransko stanovništvo koje je vladalo ovim područje u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva.¹⁵⁹ Osim navedenih obilježja religije zoroastrizma, posebnu pažnju trebalo bi obratiti i na odnos sljedbenika proroka Zaratustre prema vodi zbog već spomenutog značaja vode i navodnjavanja za stanovnike antičke Srednje Azije. Zemlja i voda štovani su kao duhovi koji omogućuju rast biljaka koje služe kao hrana ljudima i životinjama. Voda se smatrala svetom i morala je zbog toga biti zaštićena od svih oblika zagađenja. Voda u rijekama i potocima služila je isključivo kao voda za piće ljudima i životinjama, a kupanje ili ulaženje u vodu bilo je strogo zabranjeno. Kiša i snijeg su također smatrani svetima, a o svemu ovome postoje brojni zapisi unutar svete knjige zoroastrizma.¹⁶⁰ Dakle, religija je igrala veliku ulogu na području južnije Srednje Azije, odnosno na području gdje je život ljudi uvelike ovisio o korištenju vode za uzgoj kultura i prehranu ljudi i životinja.¹⁶¹

U Srednjoj Aziji su, sudeći prema svemu, u vremenu 1. tisuć. pr. Kr. postojale ukupno 3 religije. Prva se odnosi na staro autohtono pred-Indoarijsko vjerovanje i praksu, druga na staroarijsko vjerovanje te treća na novu religiju koja je prema svom začetniku nosila ime zoroastrizam.¹⁶² Potvrda postojanja prve, kako navodi Frye, predstavljaju hramovi koji se nisu koristili u prvotnoj verziji zoroastrizma, a arheološki analizi pokazali su da su hramovi na ovome području postojali i u 2. i 3. tisuć. pr. Kr. Drugom obliku religije zasigurno su pripadali mnogi stanovnici sjevernih i zapadnih dijelova Srednje Azije, a potvrdu o njezinom postojanju pronalazimo u obliku osobnih imena i rituala koji su se kasnije smatrali suprotnima učenju zoroastrizma.¹⁶³

Ovdje se može argumentirati i moguće postojanje još jednog oblika vjerovanja. Ono što bi moglo predstavljati i četvrti oblik vjerovanja područja Srednje Azije zasigurno je i različiti sinkretizam koji

¹⁵⁵Golden, P. B., Isto, str. 22

¹⁵⁶Golden, P. B., Isto, str. 22

¹⁵⁷Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 50

¹⁵⁸Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 50

¹⁵⁹Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 51

¹⁶⁰Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 51

¹⁶¹Dukhovny, V. A., de Schutter, J. L. G., Isto, str. 49

¹⁶²Frye, H. N., Isto, str. 70

¹⁶³Frye, H. N., Isto, str. 71-72

se karakterizira kroz pojavu različitih kultova u različitim vremenskim razdobljima. U prilog ovome posljednjem ide i činjenica kako se sjeverni dio Srednje Azije često nalazio pod napadima mnogih šamanskih nomada koji su često sa sobom donosili i ostavljali različita vjerovanja i rituale.¹⁶⁴ Sudeći prema svemu, prostor stepa na sjeveru Srednje Azije nije u potpunosti prihvatio učenja proroka Zoroastera, te je na prostranstvu stepa moguće pronaći niz varijacija različitih vjerovanja, najvjerojatnije nastalih sinkretizmom. Potkrjepu ovome možemo vidjeti i u Avesti gdje sam Zaratustra poziva svoje sljedbenike da zaštite svoju stoku od pljačkaških napada nomadskih plemena, da se suprotstave masovnom i bespotrebnom ubijanju stoke te upućuje svakog vjernika da obrani sve korisne životinje.¹⁶⁵

¹⁶⁴Frye, H. N., Isto, str. 72

¹⁶⁵Harmatta, J., Isto, str. 60

6. Politička povijest antičke Srednje Azije

6.1. Rani doticaji i širenje vlasti naroda iranske visoravni na područje Srednje Azije

Negdje između 1000. i 800. god. pr. Kr. pojavio se ubrzani razvoj proizvodnje i metalurgije koje su Srednju Aziju uvele u razdoblje Željeznog doba.¹⁶⁶ Razvoj boljeg i efikasnijeg oružja, zajedno s istovremenim prijelazom velikog dijela stanovništva na nomadski način života, omogućio je razvoj karakterističnog ratničkog nomadskog fenomena koji je uvelike utjecao na ekonomska i politička zbivanja Srednje Azije. Kao predvodnici ovih nomada – ratnika, stajala su plemena koja danas u literaturi uglavnom nalazimo pod zajedničkim imenom Skiti. No, prvi povijesno opisani narod nomadskih konjanika koji se pojavio na prostorima južne Rusije u antičkim zapisima uglavnom nosi ime Kimerana. Kimerane je vjerojatno činio niz plemena smještenih na sjevernim obalama Crnog mora, no činjenica je kako ih od 8. st. pr. Kr. počinju zamjenjivati Skiti.¹⁶⁷

S obzirom da nam Skiti nisu ostavili vlastito pismo i izvore o vlastitoj povijesti, jedini način dolaska do istine o njihovoj povijesti je analiza djela antičkih autora koji su najčešće pisali tek indirektno o njima. Osim ovih vanjskih promatrača kulture Skita, puno vrijedniji su nam arheološki nalazi i analize prostora na kojemu su živjeli Skiti. Nažalost, takva nalazišta gotovo da i ne postoje na prostoru Srednje Azije.¹⁶⁸

Iako se točan naziv i lokacija raznih plemena Skita ne može sa sigurnošću utvrditi, na temelju raznih perzijskih natpisa (poput Behistunskog natpisa) ipak je moguće, barem kroz kratka nagađanja, smjestiti određena plemena na određena područja Srednje Azije. Prema perzijskim natpisima je vidljivo kako su i sami Perzijanci razlikovali nekoliko plemena. Poimence to su bili *Saka-Haumavaraga*, *Saka-Tigrahauda*, *Saka-Tyaiy*, *Saka-Paradaraya*, i *Saka-Tyaiy para Sugdam*. Uglavnom je prihvaćeno kako se pleme Saka-Haumavarga može poistovjetiti s Herodotovim Skitima Amyrgije (rubnog područja istočno od Bactrije te sjeverno i istočno od Sogdije), što bi značilo da je glavnina Skita na području današnjeg Uzbekistana i Turkmenistana pripadala upravo ovom plemenu. Saka-Tigrahauda (doslovno se prevode kao *Skiti sa šiljastim kapama*) često se stavlja na južne dijelove Kazahstanskih stepa, što bi značilo kako su Saka-Tigrahauda bili neposredni susjedi Saka-Haumavarga. Neki autori smatraju kako je Saka-Tigrahauda zapravo pleme koje je nastanilo područje T'ien Shana, no čini se da je zbog čestih spomena ipak prva verzija bliža istini. Saka-Paradaraya ili *prekomorski Skiti* najčešće se poistovjećuju s europskim Skitima koji se nalaze sjeverno od Crnog

¹⁶⁶Barisitz, S., Isto, str. 17

¹⁶⁷Khozhanizyazov, G., Isto, str. 133-134

¹⁶⁸Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 195

mora iako postoje i teorije kako je naziv Saka-Paradaraya korišten za sve one Skite koji su se nalazili od Aralskog jezera i Massagetae plemena na istoku pa do Dunava na zapadu.¹⁶⁹ Moguće je i da je pleme pod nazivom Dahae, koje se često spominje u antičkoj literaturi, zapravo bilo pleme koje je priznavalo vrhovnu poziciju plemena Massagetae, a koje je obuhvaćalo prostor donjeg toka rijeke Volge i podno Urala.¹⁷⁰ Saka-Tyaiy para Sugdam ili *Skiti koji su smješteni iza Sogda*, često se svrstavaju kao podgrupa Saka-Haumavarage. Bez obzira na to, njezin smještaj možemo tražiti neposredno uz područje Sogdije (najvjerojatnije prema sjeveru).¹⁷¹ Krajnji sjever Srednje Azije, nastanjivala su plemena Agrippeana (sjeverozapadni Kazahstan), Issedoniana (središnji Kazahstan) i Arimasiana (istočni Kazahstan).¹⁷²

Kako nema pouzdanih izvora o Skitima u razdoblju vladavine Ahemenida na području Srednje Azije, tako je još teže govoriti o razdoblju neposredno pred dolazak Ahemenida. Povijest perzijskog ratovanja s nomadskim Skitima očuvan je i u literaturi grčkih pisaca poput Diodora, Ktesije, i Ksenofona. Naime, Diodor govori o ranoj povijesti sukoba Skita s Medijcima prije dolaska Ahemenida na vlast, dok Ktesija i Kseonofon, za razliku od Herodota, navode kako je Kir uistinu pokorio Skite svojoj vlasti. Osim opisa ratova Skita s Kirom, zanimljiv je i podatak kojega prenosi Ksenofon, a koji govori kako nije bilo neuobičajeno u redovima Skita za vrijeme sukoba vidjeti velik broj žena.¹⁷³ Od Strabona nam dolazi i podatak kako je glavnina vala nomada koji je nekoliko desetljeća prije toga provalio i opljačkao dobar dio Bactrije, Kapadokije, područja oko Crnog Mora te Male Azije i iranske visoravni bila uglavnom skitska.¹⁷⁴ Vrlo vjerojatno je već Astijag došao u kontakt s ratobornim plemenima sjevera. To nam potvrđuje i Ktesija koji govori kako je dio Skita priznavao vlast Medijaca u vrijeme vladavine Astijaga (585-550).¹⁷⁵ Dolaskom Ahemenidskog Perzijskog Carstva na područje Srednje Azije, situacija se mijenja. Iako ta promjena ne predstavlja revoluciju u broju povijesnih izvora, ona nam ipak daje malo više podataka, jer se područje Srednje Azije od druge polovice 6. st. pr. Kr. postupno sve više pojavljuje u djelima antičkih autora.

Dakle, do 7. st. pr. Kr. Skiti su postali poznati po svojim ratničkim sposobnostima čime su se stanovnici zemalja sve do područja Male Azije bojali nomadskih Skita. Unatoč tome, s obzirom na nalaze grčkih predmeta u stepskim grobovima skitskih ratnika, moguće je zaključiti kako oni nisu samo ratovali, već je postojala i trgovina, pa time i dobri odnosi s Grcima na obalama Crnog mora.¹⁷⁶

¹⁶⁹Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 250

¹⁷⁰Boardman, J.; Hammond, N. G. L; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 168

¹⁷¹Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 250

¹⁷²Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 207

¹⁷³Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 194

¹⁷⁴Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 194

¹⁷⁵Harmatta, J., Isto, str. 40

¹⁷⁶Khozhaniazov, G., Isto, str. 134

S druge strane, područje južno od plemena Skita bilo je naseljeno također iranskim narodima¹⁷⁷ no oni su su, za razliku od sjevernih susjeda, potaknuli razvoj sjedilačkih civilizacija uz velike rijeke Srednje Azije.¹⁷⁸ Nama poznati politički život područja Srednje Azije proizašao je upravo na ovim južnim područjima koji su nastali na obalama rijeka, kao što su stoljećima prije toga na obalama rijeka nastale i egipatska te mezopotamska civilizacija.¹⁷⁹ Naime, ove zajednice koje su se već od početka 1. tisuć. pr. Kr. počele poljoprivredno razvijati na području Sogdije, Bactrije, Margiane i Chorasmije brojale su nekoliko velikih gradova čiju je neposrednu okolinu prema nekim autorima moglo naseljevati i do stotinu tisuća ljudi.¹⁸⁰ Naravno, ovakve brojke vjerojatno su pretjerane, no one nam govore o veoma dobrom potencijalu područja za koje se ipak mora naglasiti kako je bilo okruženo pustinjom, i kao takvo zahtijevalo je velike napore ljudi kako bi se isti potencijal ostvario. Gradovi ovih područja bili su odlikovani velikim zidovima od opeke, a okolo njih cvjetala su poljoprivredna zemljišta potpomognuta dovođenjem vode kroz umjetno prokopane kanale i bazene. Lokalna elita uvidjela je kako je za održavanje ovakvog sistema uspješnosti proizvodnje od iznimne važnosti bila sposobnost zajedničkog djelovanja, a upravo zbog navedenog veoma zarana došlo je do pojave određenih političkih tvorevina koje možemo nazivati gradovi – države.¹⁸¹ Razvoj ovih primitivnih oblika država zasigurno je proizašao i iz odnosa sjedilačkog stanovništva s njihovim nomadskim susjedima. Naime, iako su kontakti u početku možda i bili mirni, između 8. i 6. st. pr. Kr. očito je došlo do promjene, te je od tada vidljivo ubrzano podizanje visokih zidova koji su najvjerojatnije služili za obranu od čestih napada Skita.¹⁸² Upravo podizanje zidina navelo je Nikonorova na zaključak kako je određena država morala postojati na području Bactrije neposredno prije dolaska Ahemenida na ovo područje.¹⁸³ Zanimljivo je razmišljanje Justina kojeg prenosi Rawlinson, a koje govori kako je kraljevstvo Bactria osnovano od strane Skita.¹⁸⁴ Naime, Rawlinson razlog ovoga vidi u činjenici kako se sve do vremena Aleksandra Makedonskog spominje kako u Bactriji živi i mali dio stanovništva koji nije iranskog podrijetla. S obzirom na navedeno, vidljivo je da Rawlinson ne smatra Skite iranskim narodom, no ono nam istovremeno govori i o mogućnosti postojanja kraljevstva čak i puno ranije nego što se navodi u antičkim djelima. Nešto više o Bactriji pronalazimo u djelima Ktesije i Ksenofona koji navode kako je snažno kraljevstvo Bactria imalo značajne kontakte već sa Asircima i Medijcima. Naime, asirski kralj Ninus (muž legendarne Semiramis) navodno je vodio vojnu

¹⁷⁷Maxfield, J. E., Isto, str. 120

¹⁷⁸Abazov, R., Isto, str. 14

¹⁷⁹Abazov, R., Isto, str. 16

¹⁸⁰Barisitz, S., Isto, str. 16

¹⁸¹Barisitz, S., Isto, str. 16

¹⁸²Barisitz, S., Isto, str. 18

¹⁸³Nikonorov, V.P. *Armies of Bactria 700 B.C. - 400 A.D.*

¹⁸⁴Rawlinson, Hugh George, *Bactria: From the earliest times to the extinction of Bactrio-Greek Rule in the Punjab*, Bharatiya Pub. House, Delhi, 1978, str. 13-15

ekspediciju u Bactriju te isprva doživio poraz. Njega je osvetila sama Semiramis koja je uspjela osvojiti prijestolnicu Bactrije te opljačkati velike količine baktrijskog zlata i srebra.¹⁸⁵ Ovdje je zanimljivo navesti razmišljanje Diodora kojeg prenosi Rawlinson, a koji govori kako je prilikom Semiramisine opsade Bactre poginuo i kralj Oksijart kojega je Justin poistovjetio sa samim Zoroasterom (Zoroaster se u nekim autorima smatra prvim kraljem Bactrije).¹⁸⁶ Ksenofon navodi kako su Kjaksar i Astijag navodno putem diplomata uspjeli pridobiti Bactriju za saveznika, što se potvrđuje podacima da se vojska Bactrije spominje i prilikom podizanja medijskog ustanka protiv Asiraca. Upravo ova poveznica s Medijcima navodi na mišljenje kako je upravo zbog toga Kir priznat kao vladar, jer su stanovnici Bactrije smatrali Kira zakonitim nasljednikom Astijaga.¹⁸⁷

Slične države zasigurno su postojale i u drugim dijelovima Srednje Azije. U prilog ovome ide i razmišljanje Fryea koji ističe kako je Kir bio isključivo vojno nastrojen, pri čemu veliku važnost nije pridavao unutarnjem uređenju novoosvojenih područja. Upravo iz toga veoma teško je zamisliti kako su područja Srednje Azije postala samostalne satrapije bez nekakvog oblika centralne vlasti prije dolaska Ahemenida.¹⁸⁸ Sogdia je u isto vrijeme najvjerojatnije bila labavi savez gradova – država s centrima u gradovima Marakanda, Bukhara, Khojand i Shash. Iako ova područja nikada prije dolaska Ahemenida nisu ujedinjena pod jednu vlast, zasigurno su dobre veze između samih gradova omogućavale prosperitet ovoga područja sve do sredine 6. st. pr. Kr. Slična situacija vladala je i na području Margiane. Kao važna stanica na putu prema istoku, Margiana je, osim bavljenja poljoprivredom, bila veoma važno trgovačko središte na samim granicama iranske visoravni s jedne, i Bactrije s druge strane. Područje Chorasmije najvjerojatnije je predstavljalo jedno od najranijih područja s organiziranim političkim uređenjem.¹⁸⁹ S ovakvom teorijom slaže se i Khozhaniyazov koji navodi kako Chorasmija ni na koji način nije bila izolirana od susjednih područje već je upravo područje Chorasmije predstavljalo jedno od područja križanja mnogih naroda i plemena.¹⁹⁰ Nažalost, osim teorije kako je politički savez između nomada i sjedilačkog stanovništva nastao već u prvoj polovici 1. tisuć. pr. Kr., ne postoji dovoljno podataka koji bi dozvolili potvrdu njegova navoda. Bez obzira na sve, s dolaskom Ahemenida na ova područja, povećava se i broj antičkih djela koja spominju područje Srednje Azije, čime nam povijest Srednje Azije postaje bolje poznata.¹⁹¹

Iz navedenog je vidljivo kako je i za vrijeme dolaska Ahemenida na vlast na području iranske visoravni sredinom 6. st. pr. Kr. zasigurno postojao niz političkih tvorevina na južnim dijelovima

¹⁸⁵Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 168

¹⁸⁶Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 19

¹⁸⁷Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 168

¹⁸⁸Frye, H. N., Isto, str. 79-80

¹⁸⁹Abazov, R., Isto, str. 16

¹⁹⁰Khozhaniyazov, G., Isto, str. 131-132

¹⁹¹Rawlinson, H. G., Isto (1)

Srednje Azije. Ove primitivne države srednjoazijskih oaza veoma rano su postale sastavni dio mreže trgovačkih kontakata koji su povezivali prostor iranske visoravni s istočnim dijelovima Azije.¹⁹² Naime, zahvaljujući svojoj poziciji i relativnoj sigurnosti puteva, Perzijanci su najčešće stupili u kontakt s narodima na sjeveru Indije upravo preko istočnih područja Srednje Azije – Bactrije i Sogdije. Osim toga, u prilog važnosti trgovine koja je prolazila kroz ova područja ide i podatak kako su, unatoč ogromnoj udaljenosti i često teško prohodnim putevima između njih, već od 6. st. pr. Kr. narodi Dalekog Istoka i svijeta Mediterana bili upoznati s kulturnom i političkom slikom svijeta Srednje Azije.¹⁹³

6.2. Područje Srednje Azije u vrijeme Ahemenidskog Perzijskog Carstva

Povijest ahemenidske prevlasti nad Srednjom Azijom započinje već s prvim vladarom dinastije Ahemenida. Nakon što je postao kralj Perzije, Kir se odlučio osloboditi medijskog vrhovništva i postati vladar neovisne perzijske države. U tome naumu je uspio, te je do 548. god. pr. Kr. Kir osvojio područja Medije, Elama, Partije, Hirkanije i najvjerojatnije Armenije, čime je Ahemenidsko Perzijsko Carstvo započelo svoj politički uspon.¹⁹⁴ O sljedećem razdoblju nam govore mnogi autori, između kojih i Briant: *Očito je da je u proljeće 546. god. pr. Kr. kralj (Kir) napustio područje Male Azije kako bi se suprotstavio opasnostima koje su dolazile od strane Babilonaca, Skita, stanovnika Bactrije i Egipta.* Dok je Harpag, nastavlja Briant, vodio bitku na području zapadne Azije, Kir se uputio na sjever i istok gdje je, bez iznimke, pod svoju vlast stavljao svaki narod na koji je naišao.¹⁹⁵ Nažalost, sama kronologija i točan redoslijed osvajanja nije nam poznat. Brosius ova osvajanja stavlja u razdoblje između 538. i 530. god. pr. Kr. kada je Kir pokorio narode Partije, Arije, Margiane, Bactrije, Sogdiane i Skita. Razlog lakoće Kirovih pohoda Rawlinson pripisuje relativno malom broju vojnika koji je možda i bio uspješan kada je u pitanju bio rat sa susjednim plemenima, no kada je u pitanju suprotstavljanje ogromnoj vojsci kojom je raspolagao Kir, manja vojska jednostavno nije imala šanse oduprijeti se.¹⁹⁶

Kao spomen na uspješnost svojih pohoda, nastavlja Brosius, stajao je grad Kiropolis izgrađen 530. god. pr. Kr.¹⁹⁷ Upravo godina 530. pr. Kr. često se uzima kao prva potvrđena godina u povijesti

¹⁹²Barisitz, S., Isto, str. 17

¹⁹³Abazov, R., Isto, str. 14

¹⁹⁴Harmatta, J., Isto, str. 40

¹⁹⁵Briant, P., Isto, str. 38

¹⁹⁶Rawlinson, H.G., Isto (3), str. 26

¹⁹⁷Brosius, Maria, *The Persians*, Routledge, New York, 2006, str. 12

Srednje Azije.¹⁹⁸ Razlog nedostatka izvora je činjenica da Herodot, kao glavni izvor informacija ovoga vremena, jednostavno preskače osvajanje područja Srednje Azije i odmah govori o 530. god. pr. Kr. kada je Kir ratovao sa sjevernim plemenom Massagetae, prilikom čega je i sam izgubio život. Massagetae, ime koje se često pojavljuje kod antičkih autora, vjeruje se da je bilo jedno od plemena Skita, a danas je uglavnom prihvaćeno kako se pleme smjestilo na zapadnim dijelovima Srednje Azije, nedaleko Kaspijskog jezera.¹⁹⁹ Sa ovime se doduše ne slaže Herodot koji smatra kako Massagatae nisu bilo skitsko pleme, već je to bio kolektivni naziv skupine plemena nastanjene oko donjih tokova rijeka Oxus i Iaxartes na istoku pa sve do Kaspijskog jezera.²⁰⁰ Bez obzira gdje se nalazili, podatak kako su Massagetae zaslužni za smrt Kira donosi i Strabon koji navodi kako su upravo oni pobijedili, zarobili i pogubili Kira prilikom njegova pokušaja proširenja svojih sjevernih granica.²⁰¹ S obzirom na navedeno, niti ovaj rad neće pokušati odgovoriti na pitanje koji je bio redoslijed osvajanja, no na temelju karakteristika navedenih u prošlom poglavlju, moguće je dati kratki opis područja tijekom navedenog razdoblja.

S obzirom na svoju važnu središnju lokaciju u trgovini, zajedno sa svojim velikim poljoprivrednim zemljištima, Bactria je vjerojatno bila jedna od prvih područja koja su se našla na putu Kira. S time se slaže i Ktesija navodeći kako je upravo Bactria, zbog činjenice da je već bila upoznata s centralističkom političkom vlasti, poslužila kao dobra polazišna točka za osvajanje ostatka Srednje Azije, uključujući susjednu Margianu, Sogdianu, Chorasmiju, ali i nomadska plemena Skita.²⁰² Herodot je s druge strane vjerovao kako Kir nije uspio pokoriti Skite, već su Skiti sami prihvatili Perzijance kao njihovog kralja, postavši tako dio ahemenidske 15. satrapije.²⁰³ Osim toga, iz Herodotova djela vidljivo je kako su Skiti od tada činili važan dio perzijske mornarice, bili su uvelike prisutni u redovima vojske generala Mardonija koji se borio na Maratonskom polju 490. i Plateji 479. god. pr. Kr., a njihovo središte, unatoč činjenici da su nomadi, spominjalo se nedaleko Bactrije.²⁰⁴ Dakle, pokoreni ili dobrovoljno prihvativši vlast Ahemenida, Skiti su u velikom dijelu prihvatili vrhovništvo Kira kao njihova gospodara.

Još jedna činjenica koja ide u prilog važnosti Bactrije na ovome području je i navod Herodota kako je Kir osobno sudjelovao u zauzimanju Bactrije, te se upravo u tome vidi koliko je to bio značajan i težak pothvat.²⁰⁵ Dotadašnji značaj koji je imala kao neovisno kraljevstvo, Bactria je vjerojatno u manjoj mjeri prenijela i na svoju poziciju unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva, što je vidljivo iz

¹⁹⁸Bregel, Y., Isto, str. 6

¹⁹⁹Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 195

²⁰⁰Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 251

²⁰¹Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 194

²⁰²Skrine, F. H., Ross, E. D., Isto, str. 3-4

²⁰³Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 194

²⁰⁴Davis-Kimball, J.; Bashilov, V. A; Yablonsky, L. T., Isto, str. 194

²⁰⁵Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 19

činjenice da je Bactria za vrijeme Dariusa dobila status 12. satrapije, a tijekom vladavine Kserksa (486-465), čak dva moguća prijestolonasljednika držala su poziciju satrapa u Bactriji.²⁰⁶ Više informacija o području Bactrije, osim o njezinim trgovačkim vezama sa Grcima ili o jačini baktrijskih lakih konjanika koji su sudjelovali u ratovima Ahemenida, dolazi nam tek kada je Aleksandar pokorio posljednjeg vladara dinastije Ahemenida.²⁰⁷

Margiana je postala sastavni dio Carstva otprilike u isto vrijeme, te se od samoga početka najčešće vodi kao sastavni dio satrapije Bactria.²⁰⁸

Na području Sogdije, koja je predstavljala granicu sjedilačkog stanovništva juga i nomada na sjeveru, sagrađen je veličanstveni grad Kiropolis.²⁰⁹ Na području Sogdije Ahemenidi su naišli na razvijenu civilizaciju okupljenu duž mnoštva rijeka okruženima (i zaštićenim) okolnim planinskim lancima. U ovakvim je uvjetima centralna vlast Ahemenida nad područjem Sogdije, koja je do tada uglavnom bila labavi savez gradova – država, potaknula daljnji razvoj rudarstva, poljoprivrede i trgovine. Osim toga, Ahemenidi su upoznali područje Sogdije s aramejskim jezikom i pismom čime su omogućili bolje poznavanje ovoga područja od 6. st. pr. Kr.²¹⁰

Osim činjenice da nije poznato vrijeme kada je Chorasmia postala sastavnim dijelom Ahemenidskog Perzijskog Carstva, treba naglasiti kako se ne može sa sigurnosti tvrditi niti način na koji je to postignuto. Naime, na temelju analize literature, Khozhaniyazov zaključuje kako se još uvijek ne može potvrditi jesu li stanovnici Chorasmije dobrovoljno prihvatili vlast Ahemenida ili su vlast izgubili u izravnim vojnim sukobima. Prema arheološkim analizama, vidljivo je kako je središte Chorasmije najvjerojatnije bilo u utvrđenim naseljima Kiuzeli-g'ir i Kalal'i-g'ir.²¹¹ U prilog ovome objašnjenju ide nalaz palača koje su izgrađene u klasičnom stilu Ahemenida. Na mjesto prvog satrapa Chorasmije Kir je dao postaviti svojeg mlađeg sina.²¹² Uvidjevši bogatstvo i potencijal umjetno navodnjenog područja Chorasmije, Kir je dao proglasiti svu zemlju pogodnu za obradu kraljevskim dobrom te se odmah dao upustiti u planiranje proširenja mreže kanala.²¹³ Uvrštavanjem područja Chorasmije u Ahemenidsko Perzijsko Carstvo, ono je doživjelo ubrzani procvat ekonomije. Prije svega, riječ je bila o ulaganju u gradnju novih umjetnih kanala, zatim o poticanju razvitka trgovine s lokalnim narodima, a ponajviše je utjecaj Ahemenida vidljiv u već spomenutom podizanju i gradnji novih naselja i utvrda.²¹⁴ Osim toga, Ahemenidi su na ovome području od samog početka poticali

²⁰⁶Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 21

²⁰⁷Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 23

²⁰⁸Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 170-171

²⁰⁹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 170-171

²¹⁰de la Vaissiere, E., Isto, str. 17-18

²¹¹Khozhaniyazov, G., Isto, str. 36-37

²¹²Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 170-171

²¹³Olmstead, A. T., *History of the Persian Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, 1948, str. 47

²¹⁴Khozhaniyazov, G., Isto, str. 38-39

razvoj rudarstva, a istovremeno je, kao službeni jezik uveden aramejski.²¹⁵ Sve ovo uzrokovalo je ubrzan razvoj cjelokupne ekonomije koja omogućila Chorasmiji da se na prijelazu iz 5. u 4. st. pr. Kr. ne samo uspije osamostaliti, nego da se tijekom sljedećih nekoliko desetljeća uspije nametnuti susjednim područjima kao jedna od važnijih sila Srednje Azije.²¹⁶ Još jedan mogući razlog uspješnosti samostalne Chorasmije može se pronaći i u činjenici da se od 6. st. pr. Kr. sve očitije pojavljuje originalna *škola Chorasmijske vojne arhitekture*²¹⁷. Naime, kako nastavlja Khozhaniyazov, nigdje se drugdje na području Srednje Azije ne mogu vidjeti toliko brojni i značajni ostaci vojnih građevina kao što je to slučaj na području Chorasmije.

Kao što je već naglašeno, Kir je 530. godine okrenuo svoju vojsku prema nomadskim narodima sjevera. U prvom redu su to bili već opisani Massagetae. Tijekom bitke koja se odvila najvjerojatnije u listopadu iste godine, Kirova vojska doživjela je potpuni slom. Tijekom same bitke Kir je zarobljen od strane kraljice Tomiris koja mu je u konačnici odrubila glavu.²¹⁸ Herodot ovu bitku koja se odvila između Kira i kraljice Tomiris naziva *najžešćom bitkom barbara i ne-grka ikada*.²¹⁹ No, postoji i druga verzija koju iznose Berossus i Ktesija. Naime, Berossus navodi kako je Kir poginuo u bitki s plemenom Dahae, dok Ktesija navodi kako je Kir izgubio život u bitki s plemenom Derbices.²²⁰

Iz svega navedenog, vidljiva su 3 obilježja koja su uvelike utjecala na razvoj događaja na području Srednje Azije od vladavine Kira: 1. poznavanje medijskih sistema vlasti koja su Ahemenidi preuzeli što upućuje na rane kontakte naroda Srednje Azije s Medijcima; 2. stabilnost pojedinih područja poput Bactrije što potvrđuje postojanje vlastitih država prije dolaska Ahemenida te; 3. Nevjerojatan vojni potencijal koji dolazi od nomadskog stanovništva sjevernih stepa Srednje Azije.²²¹

Kirov nasljednik bio je Kambiz II. koji je odmah po dolasku na vlast morao osvetiti smrt svoga oca te učvrstiti granice sjevernog dijela carstva.²²² Barisitz navodi kako je Kambiz učvrstio vlast u Ferganskoj dolini te učvrstio sjeverozapadne granice, gdje je život izgubio i sam Kir.²²³ Osim toga, na mjestu satrapa Bactrije nalazio se Kambizov mlađi brat Bardiya koji je smatrao da on više zaslužuje titulu kralja. U međusobnim sukobima Kambiz izlazi kao pobjednik, a sam Bardiya gubi život.²²⁴ Nakon veoma kratkog razdoblja koje je trebalo Kambizu da smiri situaciju na području

²¹⁵Khozhaniyazov, G., Isto, str. 38-39

²¹⁶Khozhaniyazov, G., Isto, str. 73-74

²¹⁷Khozhaniyazov, G., Isto, str. 8

²¹⁸Abazov, R., Isto, str. 14

²¹⁹Harmatta, J., Isto, str. 44

²²⁰Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 170

²²¹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 171

²²²*The Cambridge History of Iran, Volume 2 – The Median and Achaemenian Periods*, str. 214-215

²²³Barisitz, S., Isto, str. 23

²²⁴Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 172

Srednje Azije²²⁵, on se okrenio osvajanju Egipta te nakon toga više ne nalazimo spomen u literaturi koji bi njegovu vladavinu povezao s prostorom Srednje Azije.

Sljedeće razdoblje povijesti Srednje Azije veže se uz vladavinu Darija I. (522-486). O okolnostima pod kojima je Darije došao na vlast i o legitimnosti njegove vlasti ovdje neće biti riječi. Ono što je s druge strane važno je činjenica da je Darije, nakon što je prvih nekoliko godina vlasti proveo gušeći različite pobune diljem carstva, započeo proces unutarnje reorganizacije vlasti.²²⁶ O velikom ustanku protiv Darija na području Bactrije i Margiane govori i podatak sa Behistunskog natpisa koji govori kako je nakon gušenja ustanka u Bactriji i Margiani brojka ubijenih vojnika Margiane bila 5000, dok je onih zarobljenih bila 8500.²²⁷ Ovako veliki brojevi ukazuju da je Margiana, zajedno uz Bactriju već zarana uvelike bila uključena u političke scene samog vrha Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Gušenjem pobuna, Darije je učinio da su sve zemlje Srednje Azije dobile granice koje se uglavnom neće mijenjati sve do dolaska Aleksandra Makedonskog u 4. st. pr. Kr. Herodot navodi kako je Bactria činila posebnu, 12. satrapiju čime se očituje važnost njezina područja. Sogdia, Chorasmia i dio Skita potpao je zajedno s Arijom i Partima pod 16. satrapiju. Ako izuzmemo područje Chorasmije koja se odvojila na prijelazu iz 5. u 4. st. pr. Kr., sve zemlje Srednje Azije ostale su u granicama Ahemenidskog Perzijskog Carstva sve do njezina pada.²²⁸ Dakle, može se reći kako posljednje razdoblje širenja vlasti na područje Srednje Azije nije išlo putem ratovanja, već putem stvaranja čvrste unutarnje organizacije carstva.²²⁹

Darija je naslijedio njegov sin Kserkso I. (486-465) koji se odmah prilikom stupanja na vlast morao suprotstaviti dvojici pretendenta za prijestolje. Prvi pod imenom Ariamenes je navodno došao iz Bactrije, a drugi je bio njegov mlađi brat Masistes. Kserkso je u konačnici uspio poraziti i pogubiti oba, te ponovno ugušiti pobunu koja se počela javljati na području Bactrije. Iz navedenih pobuna koje su svoje odjeke uglavnom imale na području Bactrije i susjednih područja, moguće je utvrditi da je Bactrija ubrzo nakon potpadanja pod vlast Ahemenida uistinu postala jedna od glavnih aktera političke scene cijelog Ahemenidskog Perzijskog Carstva.²³⁰ Upravo o ovome biti će nešto više riječi u poglavlju 7.

Sudeći prema svim povijesnim izvorima, Ahemenidsko Perzijsko Carstvo je nakon vladavine Darija te gušenja pobuna na početku vladavine Kserksa I. stupilo u razdoblje mira i prosperiteta.²³¹ Čak i u slučaju novih vojnih pohoda, Ahemenidi su svoju pažnju usmjeravali na drugu stranu, prvenstveno

²²⁵Barisitz, S., Isto, str. 23

²²⁶Harmatta, J., Isto, str. 44

²²⁷Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 172

²²⁸Bregel, Y., Isto, str. 6

²²⁹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 172

²³⁰Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 173-174

²³¹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 174

na područje zapada.²³² Opisana situacija koja je značila relativno mirno razdoblje na području Srednje Azije, omogućuje nam davanje odgovora na pitanje kako je izgledala unutarnja organizacija osvojenih područja Srednje Azije unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva.

6.3. Ahemenidska uprava Srednje Azije

S obzirom da je veliko Ahemenidsko Perzijsko Carstvo obuhvaćalo široki prostor od Male Azije i Egipta na zapadu pa sve do rijeke Ind na istoku, ono je prije svega obilježeno različitim ekonomskim i društvenim strukturama koje su se čak i između sebe uvelike razlikovale. Temelj ovakve organizacije carstva postavljen je za vrijeme vladavine Darija I. Darije je uspostavio stabilnu strukturu vlasti koja se temeljila na oporezivanju pokorenih regija, zauzvrat davajući određenu dozu autonomije (barem kada su u pitanju društvene strukture). Ovakva organizacija omogućila je stabilnost carstva iznutra, a istovremeno omogućila život Ahemenidskom Perzijskom Carstvu sljedećih 150 godina.²³³ Kako bi što lakše upravljao carstvom, Darije ga je podijelio na ukupno 20 satrapija kojima je upravljala osoba od njegova povjerenja nazivana satrapom. Titula i uloga satrapa bila je poznata još za vrijeme Kira II., no Darije je ulogu satrapa dodijelio isključivo civilnu funkciju (dok je satrap ranije, u vrijeme Kira II. imao i civilnu i vojnu funkciju). Satrap je na taj način postao uglavnom upravitelj pokrajina, što znači da je uloga satrapa bila ograničena na administraciju, vođenju brige o redu, sigurnosti i količini ubranih poreza te na nadgledanje i provođenje odluka kralja. Vojna funkcija je s druge strane bila dodijeljena vojnim zapovjednicima koji su djelovali neovisno od odluka satrapa, a odgovarali su samo kralju.²³⁴ Čini se kako je na taj način Darije onemogućio podizanje ustanaka koji su obilježili početak njegove vladavine s obzirom da se prije toga spominju poimence satrapi i broj vojnika koji su podigli bune protiv samog Darija.²³⁵ Većina udaljenih satrapija imala je širu autonomiju od satrapija bližih kraljevim sjedištima na iranskoj visoravni, a kako bi kralj dao dojam blizine svojim podanicima, svi važniji činovnici i administracija su imali nekoliko sjedišta koja su mijenjali ovisno o godišnjim dobima. Tako je npr. kraljevski sud selio tijekom jeseni i proljeća u Babilon, ljeti je odlazio u Ekbatanu, a u proljeće se nalazio u Suzi. Svi satrapi su bili tijekom cijelog vremena praćeni budnim očima unajmljenih ljudi koji su izravno izvještavali svaki pothvat satrapa kralju. Ove osobe koje su pratile djelovanja satrapa nazivali su se *kraljeve uši i oči*.²³⁶ Veći gradovi uglavnom su dobili veću autonomiju kako bi se potaknuo vlastiti razvoj dok su naselja izvan gradova

²³²Harmatta, J., Isto, str. 46

²³³Harmatta, J., Isto, str. 47

²³⁴Harmatta, J., Isto, str. 47

²³⁵Briant, P., Isto, str. 65-66

²³⁶Harmatta, J., Isto, str. 47-48

uvelike ovisila o odlukama satrapa. Od početka 5. st. pr. Kr. na području Srednje Azije nalazimo ukupno 4 satrapije: Margiana, Bactria, Sogdiana i Chorasmia.²³⁷ Veoma bitno je ovdje napomenuti kako se i prilikom proučavanja samog popisa satrapija često može doći do problema. Jedan od problema iznosi i Khorikyan, navodeći kako je već Herodot naveo ime plemena Caspii u dvije različite satrapije (11. i 16. satrapija).²³⁸ Ovaj problem nekonzistentnosti i čestog preklapanja ili dupliranja satrapija kod različitih, ali čak i kod istog dokumenata čini se kao česta stvar, barem kada su u pitanju analize antičkih djela. Slična stvar vjerojatno je u nekoj mjeri primjenjiva i na područje satrapija Srednje Azije (ponajviše kod nomadskih Skita) upravo zbog činjenice da je dobar dio stanovništva tijekom Ahemenidskog Perzijskog Carstva ostao sklon migracijama.

Vjerojatno je sigurno za pretpostaviti i kako su u slučaju satrapija koje su pokrivala veliku površinu ili obuhvaćale razne narode bili prisutni i neki oblici podjele na više (pod)satrapa kako bi se lakše upravljalo cjelokupnim područjem. Također, čini se kako se uspostavljanje satrapija nije dogodilo nestajanje određenih političkih tvorevina koje su nastale prije 520. god. pr. Kr. Izgleda da je svaki narod imao pravo osigurati autonomiju i udio u (barem lokalnoj) vlasti, ukoliko je plaćao porez i vršio vojnu službu.²³⁹

Ako bismo pokušali odgovoriti na pitanje koje je to točno zadaće nosila sa sobom funkcija satrapa izvan već naglašenih okvira provođenja odluka kralja, naišli bi ponovno na nedostatak izvora za kvalitetan odgovor. Kako navodi Briant, najlakše je stoga reći kako su *satrapi bili postavljeni od strane kralja kako bi se pridržavali točnih zadaća, te iste provodili na području za koji su bili odgovorni*.²⁴⁰ Odnos između satrapa i kralja zapravo je puno bliži onom feudalnom, gdje, za propisane okvire određene vojne i civilne službe, satrap dobiva slobodu rada.²⁴¹ Dakle, bitan je samo završni proizvod.

S obzirom na potencijal koji je Srednja Azija pružala Ahemenidskom Perzijskom Carstvu, Barisitz zaključuje kako on nije niti približno ostvaren.²⁴² Naime, logično je za pretpostaviti kako je uključivanje u široki iranski svijet pod jednim vladarom značilo i širenje međukontinentalne trgovine, no analize dokumenata pokazuju kako ekonomska aktivnost ovoga područja nije procvjetala. Razlog ovome Barisitz vidi u veoma ograničavajućoj financijskoj politici dvora kralja koja je proizlazila iz visokih poreza i propisivanjem monopola na izvoz i uvoz određene robe.²⁴³ Unatoč navedenom,

²³⁷Barisitz, S., Isto, str. 23

²³⁸Khorikyan, Hovhannes, „On Location of XI and XV Satrapies of Achaemenid Persia”, *Historia i Swiat*, 2016, br. 5, National Academy of Sciences of Armenia, Armenia, str. 23-29, str. 23

²³⁹Briant, P., Isto, str. 64

²⁴⁰Briant, P., Isto, str. 64

²⁴¹Lewis, D. M., Boardman, J., Hornblower, S., Ostwald, M., Isto, str. 54

²⁴²Barisitz, S., Isto, str. 26

²⁴³Barisitz, S., Isto, str. 26

Ahemenidi su od Srednje Azije učinili jedan od bedema njihove moći. Ova moć nije se očitovala prema unutra, već prema van. Naime, Ahemenidi su prvenstveno iskorištavali prirodna, ali i ljudska bogatstva prostora Srednje Azije. Ovo je najočitije prilikom proučavanja perzijskih kamenih natpisa gdje se često može vidjeti i pročitati kako je na prostor kraljeva dvora dopreman ogroman broj radnika iz Bactrije ili Sogdije, te ratnika i konjanika iz Bactrije i prostora naseljenim Skitima.²⁴⁴

Još jedan aspekt proučavanja pozicije Srednje Azije unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva vidljiv je i analizom poreznog sustava kojega je uveo Darije 518. god. pr. Kr. Uvođenjem novog poreznog sustava svaka je satrapija bila dužna platiti točno određen iznos u srebru. Točan iznos utvrđen je na temelju nekoliko čimbenika, između kojih su površina iskoristivog poljoprivrednog zemljišta i plodnost same zemlje. Upravo iz ovoga moguće je uvidjeti snagu i stupanj razvitka satrapija Srednje Azije u odnosu na ostale satrapije diljem carstva.²⁴⁵ Pa tako, od ukupno 2530 talenata koliko je bilo propisano, Bactria je sama plaćala 360 talenata srebra, dok su Skiti zajedno s plemenom Caspii plaćali 250 talenata. Za usporedbu dovoljno je za naglasiti kako je veoma bogato područje Indije plaćalo također 360 talenata.²⁴⁶ Naravno, osim poreza, redovito se s prostora Srednje Azije odvozila i druga važna roba. Iz Bactrije se dopremalo zlato, deve, željezo. Sogdija je bila poznata po izvozu lapis lazulija, karneola te željeznog oružja. Skiti su slali konje, različite ukrase poput prstenja i narukvica te odjeću. Prostor Chorasmije je, osim konja slao tirkiz.²⁴⁷ Vidljivo je dakle da su satrapije Ahemenidskog Perzijskog Carstva bile opterećene visokim porezima i ograničenim razvojem²⁴⁸ što je zasigurno u određenim razdobljima kočilo razvitak, a time poticalo stanovništvo na ustanak protiv Ahemenida. Razlog nepronađene veće količine ahemenidskog kovanog novca na prostoru Srednje Azije leži u činjenici da se, osim srebrnog novca korištenog u poreznog sustavu, ahemenidski novac uglavnom nije koristio.²⁴⁹ Već je i ranije naglašeno kako su i veće rijeke uglavnom proglašene kraljevim dobrom, čime je njihovo korištenje lokalnom stanovništvu bilo ograničeno. Postojao je činovnik koji je otvarao kanale lokalnom stanovništvu ukoliko bi im voda zatrebala (naravno za određenu svotu novca).²⁵⁰

Kako bi se ovaj priljev bogatstva u prijestolnicu ostvario, bilo je potrebno uspostaviti i dobru mrežu komunikacija i puteva. U svrhu osiguravanja brzog i sigurnog priljeva bogatstva, Darije je dao izgraditi mnoštvo cesta i stajališta uz ceste koji su bili redovno održavani, a omogućavali su ne samo siguran protok robe, već i ljudi.²⁵¹ Ovdje valja kao primjer navesti jednu zanimljivu praksu antičkih

²⁴⁴Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 174-175

²⁴⁵Harmatta, J., Isto, str. 54

²⁴⁶Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 178-179

²⁴⁷Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 174-175

²⁴⁸Barisitz, S., Isto, str. 23

²⁴⁹Harmatta, J., Isto, str. 55

²⁵⁰Barisitz, S., Isto, str. 25

²⁵¹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 178-179

vremena. Naime, prilikom pobune šireg broja građana određene regije ili grada, često je dolazilo do protjerivanja velikog broja pobunjenih ljudi u udaljene krajeve carstva. Pritom je veoma često konačna destinacija bilo i područje Srednje Azije (uglavnom se spominje Bactria) koje je, čini se, omeđeno pustinjom služilo kao izvrsna kazna pobunjenicima.²⁵² Bactria je stoga, kako navodi Rawlinson, često Ahemenidima služila kao Sibir Sovjetima.²⁵³

Ahemenidska gradnja je također uvelike utjecala na područje Srednje Azije u razdoblju između 6. i 4. st. pr. Kr. Velike palače građene su uglavnom u svim važnijim centrima carstva, a u njezinoj izgradnji sudjelovali su mnogobrojni građani i robovi s područja Srednje Azije (bili su to uglavnom ratni zarobljenici). U razdoblju vladavine Ahemenida došlo je do gradnje novih, ili nadogradnje brojnih građevina, kanala i puteva, čime je Ahemenidsko Perzijsko Carstvo ostavilo mnogo tragova na području Srednje Azije.²⁵⁴ Vlast Ahemenida omogućila je urbani razvoj gradova Srednje Azije na način na koji to ne bi moglo biti moguće da je područje Srednje Azije ostalo samostalno. Točno određena i propisana podjela radova omogućavala je efikasniju provedbu poslova, a upravo naglašeno najviše se iskazuje u povećanju poljoprivredne proizvodnje upravo u razdoblju između 6. i 4. st. pr. Kr.²⁵⁵

No, kako zaključuje Briant, dostupni materijali ne mogu nas navesti na zaključak kako je Ahemenidsko Perzijsko Carstvo dovelo puno inovacija na osvojena područja.²⁵⁶ Ovo je posebno točno za područja koja su i prije dolaska Ahemenida imala razvijene više oblike političke organizacije, a kojemu definitivno pripadaju određene regije Srednje Azije (kao što je opisano u prošlim poglavljima). Štoviše, arheološki nalazi pokazuju kako su Ahemenidi često održavali dobre odnose s lokalnim vladarima i političkim tradicijama u koje se sami nisu puno miješali.²⁵⁷ Razlog ovome može biti i u činjenici da ovim putem Ahemenidi nisu željeli niti pokušati kulturno ujediniti cjelokupni prostor svoga carstva kako ne bi izazvali još oštrije osude i bune protiv vlastite vlasti.²⁵⁸

²⁵²Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M., Isto, str. 174-175

²⁵³Rawlinson, H. G., Isto (3), str. 23

²⁵⁴Barisitz, S., Isto, str. 25

²⁵⁵Barisitz, S., Isto, str. 26

²⁵⁶Briant, P., Isto, str. 76

²⁵⁷Briant, P., Isto, str. 76

²⁵⁸Briant, P., Isto, str. 77

7. Uloga i značaj Srednje Azije unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva

Kroz prošlih nekoliko poglavlja opisano je nekoliko vrsta odnosa između Ahemenidskog Perzijskog Carstva i područja Srednje Azije u razdoblju između 7. i 4. st. pr. Kr. Naglašeni odnosi protežu se kroz različite sfere društva i upravo zbog toga postoji mnoštvo posebnosti koje je ovo područje zasigurno imalo za same Ahemenide. No, zbog nedostatka izvora, veoma je teško dati konkretne primjere o tome koliko je značenje prostor Srednje Azije imao u očima pojedinih vladara dinastije Ahemenida.

Najbolje bi bilo početi riječima Rawlinsona: *Perzijski vladari na Bactriju su gledali kao na srce Irana.*²⁵⁹ Ovu rečenicu Rawlinson temelji upravo na posebnosti Bactrije kao jedne od zemalja koje se zbog svojeg povoljnog položaja nalaze u središtu tada poznatog svijeta. Naime, položaj Bactrije bio je takav da se ona nalazi na križanju četiri strane antičkog svijeta: Europe putem stepa, Mediterana putem iranske visoravni i Crnog mora, Indije putem planinskog lanca Hindu Kush na jugoistoku, te Kine putem planinskog lanca T'ien Shan na sjeveroistoku. Upravo zbog toga, Bactria je predstavljala centar trgovine starog doba. Osim toga, sama Bactria, okružena na 3 strane s visokim planinskim lancima, ležala je u veoma bogatoj dolini gornjeg toka najvažnije rijeke Srednje Azije – Oxusa. Osim toga, za Bactriju se veže i korijen službene religije cjelokupnog Ahemenidskog Perzijskog Carstva – zoroastrizma. Naime, postoji nekoliko teorija o tome gdje je Zaratustra živio i djelovao, no najizglednije teorije vežu Zaratustru upravo za Bactriju.²⁶⁰ Kao čvrsto vezana i bogata susjedna pokrajina iranske visoravni, Bactria je često služila i kao važan politički oslonac Ahemenida i njihovih prijestolonasljednika.²⁶¹ O ovome nam detaljnije govori i članak Sancheza koji već samim imenom *The Second After the King and Achaemenid Bactria on Classical Sources* upućuje na veliku važnost Bactrije unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva. U svome djelu, Sanchez navodi kako je područje Bactrije često davano kao utješna nagrada prinčevima koji nisu uspjeli pridobiti vlast za sebe već su utrku za prijestolje izgubili najčešće od strane svoje starije braće (upravo zato *second after the king*). S obzirom da to i ne bi bila utjeha ako bi princ dobio nekakvu slabo razvijenu pokrajinu, upravo u tome leži i potkrjepa važnosti prostora Bactrije za unutarnju stabilnost i mir carstva. Osim toga, vjerojatno jedan od najočitijih značaja koje je Bactria izravno imala za vladare dinastije Ahemenida bila je njezina snažna i dobro uvježbana vojska. U prvom redu snažna vojska je bila potrebna jer je Bactria ujedno predstavljala i granicu iranskog svijeta, odnosno predstavljala je njezinog branitelja, te je zbog toga u svakom trenutku bilo nužno imati spreman veći broj vojnika.

²⁵⁹Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 2

²⁶⁰Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 2-3

²⁶¹Boardman, J.; Hammond, N. G. L.; Lewis, D.; Ostwald, M., Isto, str. 174

Upravo konjanički ratnici Bactrije (uz Skite) predstavljali su temelj perzijske vojske. Zahvaljujući moćnim baktrijskim krilima vojske, Ahemenidi su tijekom godina odnijeli brojne pobjede nad svojim neprijateljima.²⁶² Posljednji pokušaj protjerivanja vojske Aleksandra Makedonskog s ovih prostora, pokušao je upravo s vojskom koja je brojala čak 30 000 baktrijskih konjanika.²⁶³ Bez obzira jesu li te brojke istinite ili ne, upravo kroz navedeno očituje se važnost i uloga vojne snage i potencijala ovog dijela Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Upravo u svemu navedenom vidimo posebnost ne samo Bactrije kao najistaknutijeg predstavnika cjelokupnog područja Srednje Azije, već i ostalih područja. Naravno, ostala područja možda se ne pronalaze u svim karakteristikama navedenim prethodno, no zasigurno se za svako od područja Ahemenidske Srednje Azije može reći barem jedna istaknuta karakteristika.

Posljednji veliki značaj koji je područje Srednje Azije imalo unutar Ahemenidskog Perzijskog Carstva povezano je uz posljednje razdoblje dinastije Ahemenida. Naime, upravo prilikom odlučujućeg rata Darija III. kao posljednjeg vladara dinastije Ahemenida s Aleksandrom Makedonskim, vidljiva je činjenica kako je područje Srednje Azije, unatoč isprva vjerojatno marginalnoj poziciji unutar carstva, ipak u konačnici postalo veoma važno, a na samom kraju čak i od ključne važnosti.

²⁶²Rawlinson, H. G., Isto (1), str. 2-3

²⁶³Briant, P., Isto, str. 39

8. Završno razdoblje i kraj vlasti Ahemenida

Nije dugo trebalo kako bi ogromno carstvo koje je za vrijeme vladavine kralja Darija obuhvaćalo prostor između Male Azije i Egipta na istoku i rijeke Ind na zapadu, počelo pokazivati prve znake slabljenja. Naime, već početkom 5. st. pr. Kr., perzijska vojska izgubila je u nekoliko ratova na zapadu koje je započela s grčkim gradovima – državama. Vidjevši slabost Ahemenida na vanjskom planu, područja Male Azije, Egipta, Babilona i Medije često su podizala bune protiv središnje vlasti. Već tijekom prve polovice 4. st. pr. Kr. Ahemenidsko Perzijsko Carstvo gubi važne pokrajine Egipat i Indiju. Nastala je sveopća kriza u kojoj je većina viših staleža vodila političke intrige kako bi naštetila središnjoj vlasti. Sve ovo, zajedno s vojnim neuspjesima iz godine u godinu, narušavalo je unutarnju stabilnost carstva koju je izgradio Darije.²⁶⁴ Upravo u ovakvo lošoj političkoj situaciji za Ahemenidsko Perzijsko Carstvo javio se na granicama antičke Grčke ambiciozni kralj čiji će sin ubrzo promijeniti cjelokupnu sliku antičkog svijeta.

Ekonomija Ahemenidskog Perzijskog Carstva započela je svoj pad već u drugoj polovici 5. st. pr. Kr. Uzrok tome bili su ponajviše veliki porezi koji s vremenom više nisu mogli biti otplaćeni. Kako je većina sredstava odlazila na neuspješne vojne pohode, tako je raslo i razočaranje u središnju vlast Carstva. Naravno, tu su prisutne i dinastičke borbe koje su od druge polovice 5. st. pr. Kr. postale sve češće. Upravo u ovakvoj situaciji, već od kraja 5. st. pr. Kr., rubna područja poput Chorasmije uspjela su se osloboditi vlasti Ahemenida. Njihovo odvajanje i neplaćanje poreza dodatno je otežalo, već i ovako teške uvjete carstva.²⁶⁵

Ovakvo loše stanje vladalo je sve do 334. godine kada je kraj dinastije Ahemenida i Ahemenidskog Perzijskog Carstva započeo Aleksandar Makedonski, a koji je u rasponu od samo 7 godina²⁶⁶ uspio uništiti carstvo koje je izgrađivano gotovo dva stoljeća. Već 333. u bitki kod Isa, Darije III. je, unatoč činjenici da je njegova vojska pod vodstvom generala Bessusa bila puno brojnija (glavninu vojske i ovdje su predstavljala krila vojske – konjanici iz Bactrije, Sogdije i područja Skita), izgubila je bitku.²⁶⁷ Nakon još nekoliko poraza koje mu je osigurao vojni genij Aleksandar Makedonski, Darije III. je s ostacima svoje velike vojske (koja je sada brojala samo 3 300 baktrijskih konjanika), bio primoran napustiti stoljetna središta Ahemenida i povući se u svoje sjeveroistočne pokrajine.²⁶⁸

²⁶⁴Harmatta, J., Isto, str. 46-47

²⁶⁵Barisitz, S., Isto, str. 26

²⁶⁶Skrine, F. H., Ross, E. D., Isto, str. 4

²⁶⁷Lewis, D. M., Boardman, J., Hornblower, S., Ostwald, M., Isto, str. 812

²⁶⁸Lewis, D. M., Boardman, J., Hornblower, S., Ostwald, M., Isto, str. 817

Aleksandar je za Darijem III. ušao na prostor Srednje Azije najvjerojatnije 330. god. pr. Kr.²⁶⁹ Tamo je izašao kao pobjednik u svim bitkama koje je vodio, a Darije III. je bio prisiljen povlačiti se sve više prema krajnjim granicama ostatka Ahemenidskog Perzijskog Carstva. Darije III. je mislio kako će daljnjim povlačenjem prema istoku na teško prohodna mjesta osigurati prestanak Aleksandrove potjere, no razjareni upravitelj Bessus na prevaru je ubio Darija III. te se proglasio njegovim nasljednikom uzevši ime Artakserkso V.²⁷⁰ Bessus je kao nasljednik Ahemenida nastavio pružati otpor Aleksandru na planinskim područjima Bactrije i Sogdije.²⁷¹ U konačnici, Bessusa su izdali i ubili vlastiti saveznici (vjerojatno smatrajući kako je svaki otpor Aleksandru uzaludan).²⁷² Iako se isprva činilo kako je napokon došao kraj ustancima na području Srednje Azije, pojavio se novi samoproглаšeni vladar ovoga područja. Ovaj puta je riječ bila o poglavici kojega antički navodi nazivaju Spitamenes. Spitamenes je, kao veoma sposoban vojskovođa, bio predvodnik velikog saveza Sogdije i dijela Skita te je uspio pružiti otpor Aleksandrovoj vojsci pune 3 godine.²⁷³ Unatoč snažnom otporu, Spitamenes je u konačnici ubijen, kao i njegovi prethodnici, od strane svojih saveznika, a njegova glava poslana je Aleksandru kao znak njihove pokornosti. U isto vrijeme, Aleksandrovi satrapi u susjednoj Ariji i Partiji uspjeli su ugušiti lokalne pobune protiv Aleksandra, čime je područje bivše ahemenidske Srednje Azije ponovno ujedinjeno pod jednim vladarom.²⁷⁴ U tome trenutku Aleksandar je smatrao kako je njegov položaj na prostoru Srednje Azije osiguran te se okrenuo prema osnivanju Indije na zapadu. No, prije nego je otišao u nova osvajanja, Aleksandar je u svome stilu osigurao naklonost lokalnim obiteljima oženivši baktrijsku princezu Roksanu.²⁷⁵ Osim toga, Aleksandar je u spomen svojim uspješnim pohodima i svojoj veličini dao izgraditi nekolicinu gradova koja su nosila njegovo ime – Aleksandrija. Abazov navodi kako je podignuto ukupno 6 Aleksandrija na području Srednje Azije.²⁷⁶

Prije zaključnih misli, važno je za istaknuti nekoliko značajki koje je sa sobom na područje Srednje Azije donio Aleksandar Makedonski. Kao što je već naglašeno, loša politička i ekonomska situacija na području Srednje Azije uoči Aleksandrovih pohoda uvelike je pridonijela uspješnosti Aleksandrovih pohoda. Već sredinom 4. st. pr. Kr. kontrola nad rubnim krajevima carstva (kojima su pripadala područja Srednje Azije) bila je već veoma slaba. Raskošan život viših slojeva i visoki porezi potaknuli su već zarana dizanje brojnih ustanaka, a novačenje u vojsku (posebno stanovnika Srednje

²⁶⁹Abazov R, Isto, str. 18

²⁷⁰Abazov R, Isto, str. 18

²⁷¹Skrine, F. H., Ross, E. D., Isto, str. 4-5

²⁷²Skrine, F. H., Ross, E. D., Isto, str. 5

²⁷³Bregel, Y., Isto, str. 6

²⁷⁴Lewis, D. M., Boardman, J., Hornblower, S., Ostwald, M., str. 825

²⁷⁵Golden, P. B., Isto, str. 24

²⁷⁶Abazov R, Isto, str. 18

Azije) samo je pojačavalo već ionako ogromno negodovanje zbog središnje vlasti.²⁷⁷ Čak i činjenica da je perzijska vojska gotovo uvijek imala veći broj ratnika na svojoj strani, nije pomogla Ahemenidima da se uspješno nose s vojnim genijem Aleksandra.²⁷⁸ Aleksandrovi pohodi imali su veliki utjecaj i na demografsku sliku jer se smatra kako su deseci tisuća ljudi poginuli samo na području Sogdije tijekom 7 godina ratovanja Aleksandra s različitim ustanicima.²⁷⁹ Njihova mjesta popunjavali su grčki trgovci i kolonizatori koji su često pratili svaki novi vojni pohod Aleksandra. Osim toga, vojni veterani često su od samog Aleksandra dobivali pravo naseljavanja u novoosvojenim područjima kao nagradu za svoju službu.²⁸⁰ Sve ovo je navijestilo novo razdoblje povijesti Srednje Azije. Unatoč činjenici da je područje Srednje Azije ubrzo nakon smrti Aleksandra Makedonskog 323. god. pr. Kr. ponovno razjedinjeno zbog unutarnjih političkih sukoba²⁸¹, Aleksandar je zasigurno ostavio dubok trag u povijesti Srednje Azije.²⁸²

²⁷⁷Abazov, R., Isto, str. 18

²⁷⁸Harmatta, J., Isto, str. 46

²⁷⁹Barisitz, S., Isto, str. 26

²⁸⁰Bregel, Y., Isto, str. 6

²⁸¹Lewis, D. M., Boardman, J., Hornblower, S., Ostwald, M., str. 825

²⁸²Skrine, F. H., Ross, E. D., Isto, str. 7

9. Zaključak

Srednja Azija u razdoblju 1. tisućljeća pr. Kr. bila je specifično područje smješteno na rubu poznatog svijeta. Smještena i okružena teško prohodnim stepama i pustinjama, Srednja Azija je oduvijek bila strana vanjskim promatračima. Unatoč ovome, područje Srednje Azije je upravo u spomenutom razdoblju karakterizirala veoma razvijena i samostalna kultura. Potpomognuti ljudskim razumijevanjem i pozitivnim odnosom prema prirodi, ubrzo su na području Srednje Azije nikli brojni gradovi uz obale rijeka. Zbog svoje važnosti voda je oduvijek predstavljala izvor života, a istovremeno je pokazivala nužnost zajedničkog djelovanja ljudi. U tom međuodnosu s nomadskim plemenima pustinje i stepe, sjedilački narodi stvorili su vlastite države na područjima Bactrije, Sogdije, Margiane i Chorasmije. Nažalost, stanovnici ovoga područja nisu poznavali pismo te nam zbog toga nisu ostavili pisani trag svoga postojanja. No, to im ne treba uzeti za zlo. Kako navode braća Schreiber u djelu *Prijestolja pod pijeskom: Borci su većinom škrti na riječima*. Upravo ovim riječima moguće je i opisati stanovnike Srednje Azije. Svi narodi Srednje Azije, bili oni pripadnici nomadskog ili sjedilačkog stanovništva, pisali su uglavnom kroz vlastito djelovanje. Upravo zbog toga su i dan danas vidljivi kanali umjetnog navodnjavanja, kojima su tisućljećima prije nas stanovnici ovih područja osiguravali plodan život usred pustinje; zbog toga i dan danas temelje najvažnijih gradova Turkmenistana, Uzbekistana, Kazahstana, Tadžikistana i Kirgistana možemo tražiti u povijesnoj priči stanovnika 1. tisuć. pr. Kr.; zbog toga su i dan danas u djelima antičkih naroda konjanici nepreglednih stepa i pustinja Srednje Azije ostali zapisani kao idealni ratnici. Upravo ovu marljivost uvidjeli su i Ahemenidi kada su pod vodstvom Kira II. kročili na područje Srednje Azije u 6. st. pr. Kr. s namjenom da ga osvoje. U tom naumu su i uspjeli. No, zbog toga je i sam Kir platio životom.

Razdoblje vladavine Ahemenidskog Perzijskog Carstva nad područjem Srednje Azije zasigurno je imalo dalekosežne posljedice. Na temelju analize odnosa između različitih grana ljudske djelatnosti, moguće je zaključiti kako su posljedice dodira naroda iranske visoravni i naroda Srednje Azije definitivno dvosmjerne. Navedeno znači da su nomadski i sjedilački stanovnici Srednje Azije u razdoblju između 6. i 4. st. pr. Kr. utjecali jednako, ako ne i više na stanovnike Ahemenidskog Perzijskog Carstva, kao što su i ti stanovnici drugih dijelova carstva utjecali na stanovnike Srednje Azije.

Smještena u srcu Euroazije, Srednja Azija je od samih početaka bila područje ekonomske, političke i kulturne razmjene mnogih kultura. Ne navodi Barisitz bez razloga kako *ne postoji područje na Zemlji*

koje se nalazi na raskrižju tolikog broja kultura.²⁸³ Iako je ovo raskrižje često služilo i kao polazišna točka osvajanja novih područja mnogih naroda, većinom su preko njega putovale stvari i kulturne tekovine koje su u konačnici omogućile razvoj bolje komunikacije i brži razvitak mnogih dijelova svijeta. Upravo sve navedeno, uglavnom je dolaskom Ahemenida samo pojačano. Pod vlasti Ahemenida, Srednja Azija postala je dijelom šireg iranskog svijeta. Upravo ovo otvaranje kulturnih vrata omogućilo je stanovnicima da prošire svoje vidike i dodatno unaprijede vlastito područje. Perzijsko osvajanje Srednje Azije i činjenica da je Ahemenidskog Perzijsko Carstvo ujedinilo brojne narode pomoglo je svojim podanicima proširiti vlastite intelektualne i geografske vidike. Ono je omogućilo kulturnu razmjenu između dijelova svijeta koji u suprotnom nikada ne bi stupili u kontakt. Dakle, Ahemenidi nisu osnovali Bactru, Sogdiju, Chorasmiju ili Margianu; oni nisu donijeli poznavanje umjetnog navodnjavanja; nisu stvorili velike gradove i civilizacije u dolinama i na obalama rijeka. Umjesto toga, Ahemenidi su zaslužni za nešto puno veće. Ahemenidi su otvorili vrata šire kulturne razmjene putem koje je Srednja Azija bila u mogućnosti bolje ostvariti svoj razvojni potencijal. Osim toga, njima Srednja Azija duguje činjenicu da putem opisa Ahemenidskog Perzijskog Carstva antički autori sve češće počinju opisivati i ovo prostranstvo stepa i pustinja. Upravo zbog toga, u razdoblju od 6. st. pr. Kr. Srednja Azija sve češće postaje sastavni dio povijesnih opisa, čime je u konačnici i nama omogućeno proučavanje njihove povijesti.

Za kraj, o području Srednje Azije možemo zaključiti riječima Sir Halford John Mackindera: *Onaj tko vlada Heartlandom (tj. područjem koje obuhvaća i Srednju Aziju), vlada Euroazijskim kontinentom. Tko vlada Euroazijskim kontinentom, vlada cijelim svijetom.*²⁸⁴

²⁸³Barisitz, S., Isto, str. 9-10

²⁸⁴Abazov, R., Isto, str. 8

LITERATURA

- Abazov, Rafis, *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*, Palgrave Mcmillan, New York, 2008
- Barisitz, Stephan, *Central Asia and the Silk Road: Economic Rise and Decline over Several Millennia*, Springer, Vienna, 2017
- Boardman, John; Hammond, N. G. L.; Lewis, D; Ostwald, M. (ur.), *The Cambridge Ancient History, Volume IV – Persia, Greece and the Western Mediterranean*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- Bregel, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, Leiden-Boston, 2003
- Briant, Pierre, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2002
- Brosius, Maria, *The Persians*, Routledge, New York, 2006
- Davis-Kimball, Jeannine; Bashilov, Vladimir A; Yablonsky, Leonid T. (ur.), *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, Zinat Press, Berkeley, 1995
- de la Vaissiere, Etienne, *Sogdian Traders: A History*, Brill, Leiden-Boston, 2005
- Dukhovny, Viktor A., de Schutter, Joop L.G., *Water in Central Asia: Past, present, future*, Taylor & Francis Group, London, 2011
- Farr, Edward, *The Persians: History*, Robert Carter & brothers, New York, 1850
- Frye, H. N., *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*, Markus Wiener Publishers, Princeton, 1998
- Gershevitch, Ilya (ur.), *The Cambridge History of Iran, Volume 2 – The Median and Achaemenian Periods*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985
- Golden, Peter B., *Central Asia in World History*, Oxford University Press, New York, 2011
- Harmatta, Janos (ur.), *History of Civilizations of Central Asia, Volume II – The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, Unesco Publishing, Paris, 1994
- Khorikyan, Hovhannes, „On Location of XI and XV Satrapies of Achaemenid Persia”, *Historia i Swiat*, 2016, br. 5, National Academy of Sciences of Armenia, Armenia, str. 23-29
- Khozhaniazov, Gairatdin, *The military architecture of ancient Chorasmia (6th century B.C. - 4th century A.D.)*, de Boccard, 2005
- Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald, M., *The Cambridge Ancient History, Volume VI – The Fourth Century B.C.*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008

Maxfield, Jack E., *A Comprehensive Outline of World History*, Rice University, Houston, Texas, 2008

Herodot, *Povijest*, Drugo izdanje, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007

Nikonorov, Valerii P, *The Armies of Bactria 700 BC - 450 AD*, Montvert Publications, Stockport, 1997

Olmstead, A.T., *History of the Persian Empire*, The University of Chicago Press, Chicago, 1948

Rawlinson, Hugh George, *Bactria: From the earliest times to the extinction of Bactrio-Greek Rule in the Punjab*, Bharatiya Pub. House, Delhi, 1978

Rawlinson, Hugh George, *Bactria: The history of a forgotten empire*, Probsthain Co., London, 1912

Rawlinson, Hugh George, *The Sixth Great Oriental Monarchy or the Geography, History, & Antiquities of Parthia*, Longmans, Green, and Co., London, 1873

Sanchez, Manel Garcia, *The Second After the King and Achaemenid Bactria on Classical Sources*, Universidad de Barcelona – CEIPAC, Barcelona

Skrine, Francis Henry, Ross, Edward Denisov, *The Heart of Asia: A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times*, RoutledgeCurzon, New York, 2005

Xin, Wu, *Central Asia in the Context of the Achaemenid Persian Empire (6th to 4th centuries B.C.)*, disertacija, Faculties of the University of Pennsylvania, 2005